

PROBLEM JURJA KRIŽANIĆA U HRVATSKOJ I SRPSKOJ LITERATURI¹

Jaroslav Šidak

I

Iako je izuzetna pojava Jurja Križanića bila tijesno povezana s hrvatskom i ruskom poviješću svoga doba, ona u daljnjem razvoju obaju naroda nije ostavila nikakav vidljiviji trag. Tek u sredini XIX stoljeća, kada su se u Rusiji počela izdavati njegova djela, do tada, osim Gramatike, potpuno nepoznata, pobudila je ona pažnju rijetkih učenjaka, među kojima je Ivan Kukuljević prvi digao koprenu što je tamom prekrivala razdoblje Križanićeve života prije njegova konačnog odlaska u Rusiju 1658.

Potaknut prvim izdanjima Križanićevih djela, koja je priredio Petar Bezsonov,² Kukuljević je u arhivu zagrebačkoga kaptola našao nekoliko pisama koja je Križanić g. 1641. i 1642. poslao iz Rima biskupu Benediktu Vinkoviću, svom neposrednom crkvenom starješini, i uz to, poglavito marom Ivana Črnčića, mogao upotrijebiti i neke podatke iz rimskih arhiva. Na taj način je tek Kukuljević raspolagao s dovoljno različitih podataka koji su mu omogućili da izradi prvu cjelovitu biografiju Jurja Križanića, ma koliko ona bila velikim dijelom nepotpuna, a u nekim pojedinostima i netočna.³

Kukuljević je, prije svega, pouzdano utvrdio Križanićevo porijeklo iz hrvatske plemićke obitelji čiju je prošlost mogao slijediti unatrag do XV stoljeća, a zatim je, uglavnom dosta pouzdano, ocrtao njegovu mladost do završetka studija u Rimu 1642. Na temelju njegova pisma biskupu Vinkoviću od 3. IV 1641. dokazao je da je Križanić ponio sobom u inozemstvo »samo

¹ O problemu J. Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi nema do sada jednoga cjelovitog prikaza. V. Jagić se zadovoljio time da u Uvodu svoje velike monografije (1917) spomene glavne priloge koji su bili objavljeni do g. 1886, zaključivši taj kratki pregled riječima da »se kod nas od poslije kao zaboravilo na Križanića« (3). U daljnjem tekstu Uvoda ocijenio je kao zanimljivu još samo raspravu M. Vujića iz g. 1895. Četiri desetljeća kasnije, J. Badalić je u širem okviru svoga »bibliografskog obzora« o »Jurju Križaniću — danas« (Riječka revija VIII, 1959, 50—52) obuhvatio i neke kasnije priloge, a još potpunije je to uradio A. Lj. Goljdberg u »Bibliografiji o Jurju Križaniću« (Historijski zbornik XXI-XXII, 1968—69, 513—528).

² »Kukuljević poče umah, čim bješe prvim djelima g. Bezsonova probuđena njegova pozornost na Križanića, skupljati građu za život toga čovjeka.« (Jagić u Radu JAZU 18, 1872, 173.)

³ Ivan Kukuljević Sakcinski, Književnici u Hrvatima s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka, VI. Socijalno-politički pisci. Juraj Križanić Nebljuški, hrvatsko-ruski pisac. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku X, 1869, 11—75.

jednu glavnu pomisao, koja se duboko u njegovu dušu ukoreni, a to bijaše idea crkvene unije« (25), ali da se već od početka oduševljavao i težnjom da poradi na usavršavanju »linguae sloviniae«, narodnog jezika koji je, tobože, bio »tako zapušten, tako potlačen, da u njem do sad neima nijednoga u z v i š e n o g a sastavka iliti spisa, niti je u njem bud komu što moguće progovorit.«⁴ Ne poznavajući još njegovu promemoriiju Ingoli-u iz iste godine, u kojoj je Križanić izložio smjernice za sav svoj daljnji životni put, dobro je uočio da on »jur u ono doba bješe nakanio poći u Grčku i u Rusiju, u poslu svoje obljudljene idee, to jest radi crkvene unije« (29). Bio je tada uvjeren, da se Križanić nije više vratio kući nego da je ostao u Rimu sve do svog odlaska u Moskvu 1658, koji je smatrao njegovim jedinim putovanjem onamo. Kasnije pronađena izvorna građa nije potvrdila ovo njegovo mišljenje, ali je on ipak i za razdoblje od 1652—58. donio nešto novih podataka. Skrenuo je, nakon Črnčića,⁵ ponovo pažnju na postojanje Križanićeva opsežnog rukopisa »Bibliotheca schismaticorum« iz g. 1656, a nešto više se zadržao na njegovu tadašnjem članstvu u Zboru sv. Jeronima. Kao i Črnčić prije njega,⁶ ubrojio ga je među dosljedne i »pravedne branioc« prava Slovenaca na učešće u sve-tojeronimskim ustanovama, koje im, tobože, pripada na temelju »načela narodnosti« (31—32). Pitanje njegova pisma Jeronimu Pastriću iz početka spora, u kojem je Križanić zastupao suprotno mišljenje, nije uzeo u razmatranje, jer ga nije poznao. S pravom je, najzad, pobijao sumnju u to da je Križanić 1658. došao u Rusiju isključivo »od svoje volje« i da ga nije »tajna ruka rimska« poslala radi crkvene unije (40—41). Ustvrdio je, naprotiv, da je došao »tjeran samo od čuvstva n a r o d n o g a [. . .] s jedinom namierom: da oživotvori svoje idee, koje su ga jur od mladosti oduševljavale« (41).

Tragajući za korijenjem »ideje narodnosti« u Križanića, koje je pitanje i za kasnije istraživače zadržalo središnje značenje u ocjeni njegove ličnosti, Kukuljević je došao do zaključka da je ta ideja ovladala »njegovim umom i duhom tekar u Italiji«, a kasnije, štaviše, dobila »takav silan zamašaj, da je nadvladala istu prvobitnu ideju crkvene unije« (25). Smatrao je da je Križanić »idejom sveslovinstva« »nadahnut bio s jedne strane čitanjem proizvodah talijanskih pjesnikah i književnikah, a s druge strane duhom domaćih, osobito prekovalebitskih hrvatskih spisateljah«, među kojima ističe napose Mavra Orbinija (Il regno degli Slavi, 1601). Kukuljević je potonjom tvrdnjom načeo jedan problem koji je do danas ostao otvoren, a povezo ga je s naprijed spomenutim pitanjem Križanićeva negativnog odnosa prema »slovinском« jeziku.

Iako je za taj odnos potražio isprva objašnjenje u pretpostavci da Križanić »nije još tada poznao hrvatsko-dalmatinsku književnost« (27, bilj. 1), analiza teksta »Politike«, u kojem je Križanić na takvom odnosu i dalje ustrajao, primorala ga je da tu pretpostavku i sam odbaci. »Da je on« — pisao je o tome — »bolje poznao narodne pjesme Slovinacah i umjetnu poeziju starih svojih hrvatskih pjesnikah, kao Lucića, Čubranovića, Vetrančića itd., pa istoga svoga suvremenika Gundulića i Barakovića, doista nebi bio take krivice činio svomu

⁴ »... sermonem nostrum ita jacere, planeque depressum esse, ut nullus hactenus sublimior conceptus aut scriptus in eo extet, aut proferri ab ullo valeat« (Arkiv X, 193). Prijevod I. Kukuljevića, na i. mj., 27.

⁵ Ivan Črnčić, Dvie razprave, Trst 1868, bilj. 4 na str. 7 i 8.

⁶ Na i. mj., 8—9.

jeziku« (51). U Križanićevim djelima nema doista traga njegovu, bilo kakvom, poznavanju bogate hrvatske književnosti, iako ta činjenica zapanjuje, a njegova je dosljedno negativna ocjena narodnog jezika do kraja utvrđuje. Odakle je, dakle, Križanić mogao upijati »duh« sveslovinstva, o kojem Kukuljević govori?

On se nije upustio u dublje razmatranje toga osnovnog problema u kompleksu Križanićeve veoma složene ličnosti, a pišući 1868. o Rafaelu Levakoviću, starijem suvremeniku i prijatelju Križanića, našao se pred sličnim teškoćama. Uklonio ih je na taj način da je zaključio kako Levaković »u Rimu stoprv nauči čistiji jezik hrvatski« i kako se ondje »probudi u njem i samosviestnija ćut za narod i težnja za razjašnjenjem poviesti i starinah svoga naroda«. Opravdano je skrenuo pažnju na činjenicu da je Rim bio u to vrijeme »jedino s r e d o t o č j e ne samo svih zapadne vjere južnih Slovinah, nego i svih o s t a l i h Slovinah istoga zakona« i da su se među njima nalazili mnogi istaknuti hrvatski književnici i jezikoslovci. Prema tome, »od svih ovih muževah mogo je Levaković dobivati u narodnom smislu dosta duševne hrane [...]«⁷ A upravo je Kukuljević prvi iznio neke podatke koji posvjedočuju Levakovićevo drugovanje s Križanićem od kraja 1641. do jeseni 1642,⁸ koje je novija građa još više produbila.

Iz nekih naprijed navedenih mjesta stječe se dojam kao da Kukuljević odriče pitanju crkvene unije ono značenje za Križanićev rad u Rusiji koje pridaje njegovim mladenačkim težnjama. Međutim, iako, na temelju Križanićevih pisama, ponovo ističe »da je d u h n a r o d n o s t i i u njem silnije se razvio, negoli duh vjerzakona«, ipak dopušta da je, dolazeći u Rusiju »nosio može biti u grudih tajnu želju, da ruski narod spoji u vjeri sa zapadnim svijetom i zapadnom kulturom« (35). Nagađajući, zbog čega je Križanić bio prognan u Sibir, Kukuljević je na kraju zaključio da ga je u zatočenje »po svoj prilici« dovela »njegova goruća želja« za sjedinjenjem crkava, a bio je na čistu i s činjenicom da Križanić »usred prežalostna zatočenja svoga ostade postojani privrženik svojih vjerzakonskih načelah« (67). Uza sve to je ipak stalno naginjao misli da Križanić »sjedinenje crkveno [...]« više iz narodne ljubavi, nego li iz crkvenih razlogah željaše« (68).

Nije dovoljno jasno kako je Kukuljević shvatio Križanićeve sanje o budućnosti slavenskih naroda. Prema jednom mjestu (40) Križanić bi Rusima dosudio »zadaću osloboditeljah i sajediniteljah slovinskih raztrešenih plemenah«.

Ako još uzmemo u obzir Kukuljevićev ispravan sud o Križanićevu jeziku koji je, prema njemu, »više hrvatski nego li ruski« pa se često služi »čistim riečima onoga nariječja, koje se je u domovini Križanićevoj okolo Karlovca i Ribnika do danas sačuvalo« (35), onda se iz svega prethodnog izlaganja može povući zaključak da je Kukuljević svojom raspravom, ukoliko mu je to, dakako, izvorna građa dopuštala, položio čvrst temelj daljnjem proučavanju Križanićeve ličnosti. To je uskoro zatim potvrdio i V. Jagić, ocjenjujući raspravu Bezsonova o Križaniću iz g. 1872.⁹

⁷ Književnici u Hrvatah... Rafael Levaković. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku IX, 1868, 286—287.

⁸ Usp. pisma Levakovića biskupu Vinkoviću u Arkivu X, 199, 209, 211 i 217.

⁹ »Pišući onu 'Ocjenju'« — konstatira Jagić kasnije — »nije mi bila samo Kukuljevićeva radnja glavnim izvorom, već sam se mogao okoristiti i usmenim razgovorima s njim, kao i saradnjom tadašnjeg svetojeronimskog kanonika Ivana Črnčića.« (V. J a g i ć, Život i rad Jurja Križanića, 1917, 3.)

Ta je ocjena u stvari samostalna rasprava,¹⁰ iako je Jagić raspolagao tek s ponekim novim podatkom, nepoznatim Kukuljeviću. Prema tome, on nije njegove zaključke ni u čemu bitno promijenio, ali ih je ponegdje do kraja domislio i čak znatno zaoštrio. Pri tom se svjesno ograničio na pitanja u kojima je smio »prisvajati samostalan sud, stvoren na temelju proučavanja samih izvora« (178), objavljenih od Kukuljevića. To se u prvom redu odnosilo na osnovnu tezu Bezsonova da je Križanić »već od prvih godina mladosti gotovo onaj isti, svestrano razvijeni, oduševljenja slavjanskoga puni čovjek, kakav se očituje istom kasnije iz svojih knjiga pisanih u Sibiriji« (179).

Protivno Bezsonovu, Jagić je tada odlučno ustvrdio »da sve do g. 1642, t. j. do smrti episkopa Vinkovića, nije Križanić imao ništa drugo na umu« nego da se, »obogaćen raznim znanjem«, vrati u domovinu i ondje bude Vinkoviću koristan »u pitanju unije i u svih drugih doticajih sa ‚Vlasima‘« (185). Pored toga, »Križanićeva glava bješe puno zauzeta jednom glavnom misli: kako bi valjalo popraviti, prenameriti i obogatiti jezik« (188). Iako je Jagić već tada bio uvjeren da je »i u gramatici zasvjedočio Križanić veliku oštrinu uma, a pojedinostima neke razlikosti ili osobine vrlo dobro shvatio« (204), ipak je smatrao nesumnjivim da on »hrvatskoga jezika, osim svoga rodnoga mjesta i dijalekta zagrebačke gospode, upravo ni malo poznao nije. Divna poezija Gundulića, njegov ljupki jezik — bijahu Križaniću isto onako nepoznati, kao u opće sva bogata onovremena literatura dalmatinsko-dubrovačka« (180—181). Ne ulazeći dublje u razmatranje ove činjenice, Jagić je isti nedostatak uočio i kod Levakovića, koga je tom prilikom, prvi put u literaturi, učinio odgovornim za Križanićevo shvaćanje jezika i bio, štaviše, sklon da i Križanićev odlazak u Rusiju dovede na neki način u vezu s Levakovićem. Pod njegovim je utjecajem, tvrdi on, »istom u Rimu, a ne već prije, počeo razmišljati o novom, književnom jeziku«, zaputivši se, u tome »pravcem Levakovićevim« (189), a upravo je taj 1642. nabacio misao da bi mogao poraditi oko unije i u drugim slavenskim zemljama.¹¹

Sve su to bila »samo nagoviještanja, jer izravnijih dokaza nemamo« — kako Jagić i sam priznaje spominjući potonji podatak (191), a noviji su ga izvori kasnije primorali da svoje mišljenje u ponečemu promijeni, ali se njegova misao o Levakoviću kao »duhodnom ocu« Križanićeveu, koju je Kukuljević tek izdaleka naslućivao, održala u literaturi do danas i još uvijek zahtijeva temeljito razmatranje. Iako je tijesna povezanost između te dvojice nesumnjivo zasvjedočena, ipak se ne može previdjeti činjenica, na koju je već Kukuljević upozorio, tj. da je Levaković od ljeta 1639. sve do potkraj 1641. boravio u Hrvatskoj. Križanić je, kako je poznato, tek ujesen 1640. prešao iz Bologne u Rim, gdje se tek od kraja 1641. mogao družiti s Levakovićem.

Što se narodne ideje tiče, Jagić je, doduše, ne svodi na utjecaj Levakovića, ali ne razmatra ni njezinu genezu u Križanićeveu mišljenju. Zadovoljava se tvrdnjom »da je Križanićeveu dušu već prije njegova odlaska u Rusiju osvo-

¹⁰ V. Jagić, Ocjena životopisa Križanićeveva, koju pisa P. Bezsonov, Rad JAZU 18, 1872, 164—205.

¹¹ »Siquidem si non in patria, alibi certe etiam vitam proposuerim amittere pro salute Schismaticorum, praesertim qui nostri sunt Idiomatis.« (Arkiv X, 216; u pismu Vinkoviću 16. VIII 1642.)

jila toli silna ljubav za narodnim i političkim životom slavjanskim, koj se njemu prikazivaše realiziran ili bar sa svijem na blizu realiziranju jedino među Rusima, da je ispred ove jedne i glavne želje njegov dojakošnji interes za pitanje religiozno stupio istom u drugi red« (200). Pišući to Jagić tada još nije znao da je Križanić već 1647. prvi put boravio u Moskvi niti je poznao njegovu promemoriju iz g. 1641, a nakon izdanja njegova spisa o tumačenju proročanstava (1891), morao je priznati da je pogriješio kada je narodnoj ideji dosudio u kasnijem mišljenju Križanića prvenstvo.¹² Uvjerio se, naprotiv, da je Križanić »uvijek ustrajao kod misli o crkvenoj uniji Rusije s Rimom« i da je bio dijete svojeg vremena kada je odlučnom bila »ideja crkvenog jedinstva, a ne ideja narodnosti«.¹³

Najzad, misao koju je Kukuljević tek nabacio i prema kojoj je Križanić dosudio Rusiji zadaću da oslobodi i ujedini sve Slavene, Jagić je mnogo jasnije izrazio kao njegovu težnju za »jakom državom sveslavjanskom« (202), u kojoj bi »silna država ruska« okupila Slavene »pod jednim vladanjem (192). Međutim, kasnije je i tu misao odbacio kao neispravnu.

Prema tome, iako je Jagić 1872. opravdano pobijao osnovnu tezu Bezsonova, od njegove koncepcije koju je pri tom zastupao malo je toga moglo izdržati težinu kasnije pronađene izvorne građe. Štaviše, ni njegov razmjerno povoljan sud o Križanićevoj Gramatici nije našao potvrde u raspravi Đure Daničića,¹⁴ koja je nastala gotovo u isto vrijeme.

Odričući svaku vrijednost Križanićevim jezičnim naporima kao plodu kojim ljudski um rađa samo »kad zastrani« (197), Daničić je svoju analizu njegove Gramatike zaključio ocjenom koja se nije ograničila samo na te napore nego je njegovu ličnost pokušala obuhvatiti u cjelini. »Vidi se iz gramatike Križanićeve«, kaže on, »da mu nije nedostajalo ništa čim bi mogao biti velik čovjek u svoje vrijeme: ni razuma ni znanja. Ali nije umio upraviti svoga znanja, a nije umio za to što mu je fantazija bila jača od razuma. Fantazija ga je podizala iznad stvari kojima mu je trebalo raditi, te je mislio da može njima raditi ne po njihovoj naravi ili po njihovijem zakonima nego po svojoj volji« (198). Međutim, tada još nije bio poznat Križanićev spis »Objasnjenje vividno o pismě slověnskom«, objavljeno tek 1891, koje bi zacijelo primoralo Daničića da svoju ocjenu ponešto ublaži. Uostalom, usprkos nekim obilježjima koja nose na sebi pečat izrazite maštovitosti, u Križanićevim spisima, prvenstveno u njegovoj Politici, najviše zadivljuje njegov izvanredan smisao za realan život i društvenu svagdašnjicu.

Nakon prvih triju spomenutih rasprava, koje su nastale oko g. 1870, trebalo je proteći više od podrug desetljeća dok se pojave prilozi koji svojim

¹² V. Jagić, *Bibliographisches, Archiv für slavische Philologie* XIV, 1892, 625: »Wir begehen so leicht den Fehler — und auch ich war nicht ganz frei davon, als ich Bezsonov's Publicationen besprach — den Wiederhall unserer modernen Ideen schon in den Aeusserungen unserer Vorfahren zu hören.«

¹³ Sam je Jagić 1882. objavio u svom Archivu VI, 119—121, četiri dokumenta iz rimskih arhiva, koja mu je saopćio P. Pierling i od kojih je dekret Kongregacije od 26. II 1641. bio dovoljan da njegovu pretpostavku o tobožnjem preokretu u Križanićevu misaonom razvoju 1642. učini bezrazložnom. Tim je dekretom udovoljeno molbi Križanića da »post perfecta studia in Moscoviam cum missione et facultatibus consuetis se transferre, ibique munia missionarii huius Sacrae Congregationis exercere« (120).

¹⁴ Đ. Daničić, *Gramatika Gjurgja Križanića*, Rad JAZU XVI, 1871, 159—198.

novim podacima pridonose boljem upoznavanju Križanićeve ličnosti. Uza sve to zavređuju, iz različitih razloga, pažnju neka mišljenja koja su u to vrijeme bila izrečena o Križaniću, iako u znanstveno razmatranje o njemu nisu unijela ništa bitno novo.

Tako je Eugen Kvaternik, pod dojmom Kukuljevićeve rasprave,¹⁵ konstatirao da se o nekom panslavizmu u njoj nije mogao osvjedočiti. Smatrao je da se »sav taj panslavizam Križanićev sastojao u tom, da si je u glavu zabio, obratiti istočnjake na katolicizam«, pa je toj ideji posvetio »sve sile umne, sav život svoj«. Ako je taj sud, ma koliko bio jednostran, značajan za Kvaternika kao katoličkog vjernika, njegova preporuka »našemu občinstvu« da mjesto Križanićeva životopisa čita životopis Petra Zrinskoga¹⁶ pokazuje da tom ideologu Stranke prava slavenska ideja Križanićeva nije tada bila politički poželjna.

Za razliku od Kvaternika, filolog Tomo Maretić je Križaniću posvetio manji članak,¹⁷ u kojem je slijedio neke pisce što su mu prethodili, poglavito Kukuljevića i Jagića, od kojih je preuzeo i misao o Križanićevu postepenom razvoju od katolika-misionara do »narodnika sveslovinškoga«. U pitanju jezika potpuno je pristao uz Jagića. Ni on nije mogao »vjerovati, kako bi onakve prilike, kakve su tada bile u Hrvatskoj, mogle mladića Križanića navesti na misli o gramatici i izpravljaju jezika« (157). Njegovo pak nepoznavanje dubrovačkih pisaca smatrao je pouzdano utvrđenim. »Taj momenat«, pisao je, »da Križanić nije ni malo poznavao Dubrovčana iztiče se više puta toli jasno u spisovih Križanićevih da se nikako ne da oporeći« (158).¹⁸

Zaslugom dvojice svećenika koji su marljivo istraživali rimske arhive, proučavanje se Križanića odjednom g. 1886. obogatilo do tada nepoznatim važnim podacima. Naprijed spomenuti Ivan Črnčić, koji je tada sporu o pravu Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu obratio više pažnje,¹⁹ dokazao je najzad da Križanić u tom pitanju nije bio dosljedan. Doduše, kao da je objavljujući građu za svoju raspravu²⁰ još uvijek ustrajao na starijem mišljenju, ali je u raspravi konstatirao da je Križanić nešto prije 18. II 1652. »naglo i nepromišljeno bio napisao proti Kranjcem« pismo Jerolimu Pastriću, a da se 1654. »jur predomislio za Kranjce i da ih je bio počeo braniti pred sudci« (56). Iako se radilo o pitanju koje je za Križanićevo shvaćanje slavenstva i pripadnosti Slovenaca zajednici Južnih Slavena (Iliriku) vrlo važno, Črnčić nije pokušao da duboki nesklad u Križanićevu držanju prema njemu nekako objasni.

¹⁵ Eugen Kvaternik, *Javno ili državno pravo Hervatah, Hervat, 1868, 299.*

¹⁶ »Ne Križanićev, nego Petra Zrinskoga životopis preporučamo mi na uvaženje našem občinstvu; [...]« Kvaternik ima očito na umu prikaz koji je Kukuljević objavio u *Arkivu IX, 211—224.*

¹⁷ Tomo Maretić, *Gjuragj Križanić, hrvatsko-ruski pisac XVII. vieka, Vienac IX, 1877, 155—158 i 170—174.*

¹⁸ Nešto opširniji članak Paje Kremplera, *Jurko Križanić, Vienac V, 1873, 633—637 i 651—655, prepričava a ponekad i doslovno prepisuje Kukuljevićev članak.*

¹⁹ Ivan Črnčić, *Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine, Rad JAZU 79, 1886.*

²⁰ I. Črnčić, *Prilozi k raspravi: Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453. godine, Starine JAZU 18, 1886 (na Križanićevu ulogu u spomenutom sporu od 1652—56. odnose se prilozi LXXV—LXXXVI, 110—160). Usp. Črnčićovo mišljenje na str. 99, bilj. 3.*

Prilog Euzebija Fermendžina,²¹ koji se ograničio na razdoblje Križanićeva života do njegova konačnog odlaska iz Rima, znatno je popunio praznine u dotadašnjim prikazima, koji su počivali na Kukuljevićevoj raspravi. Tek sada je pouzdano utvrđeno da je Križanić od kraja 1642. do svoga prvog putovanja u Rusiju 1646. boravio u Hrvatskoj; da je u Propagandinom »iskazu misionara« zabilježen kao »missionario alli Valachi di monte Feltrio« (Žumberka), i da je već tada smatrao svojom poglavitom zadaćom da radi na »kontroverzijama« protiv shizmatika. Iako je spomenuta zadaća posvjedočena čvrstim dokazima iz g. 1644. i 1645,²² ipak se Fermendžinovo domišljanje o poticaju Ingolija za nju i njegov zaključak o tome da ova zadaća »od sada (tj. 1641; J. Š.) postade kretačem (! J. Š.) svih njegovih poduzeća«, a da on »toj misli ostaje do konca svoga života vjeran« (211), nisu mogli potkrijepiti nekim uvjerljivim podacima.

Ne poznajući Križanićevu promemoriju iz g. 1641, Fermendžin je, doduše, pogriješio kada je od prolaska ep. Terleckog Hrvatskom 1643. datirao prvu pojavu njegove namjere da djeluje u Rusiji (Ukrajini),²³ ali je uspio da utvrdi neke važne događaje što su prethodili Križanićevu prvom putu u Moskvu. Iako, zbog oskudice izvora, nije mogao utvrditi Križanićev itinerar nakon njegova povratka iz Moskve, ipak je donio nešto novih podataka o njegovu boravku u Beču 1650, a rimsko razdoblje od 1652—56. dopunio je objavljivanjem do tada nepoznatih Križanićevih pjesama iz zbornika koji je na različitim jezicima izdao isusovac A. Kircher. Fermendžin, doduše, nije ovo djelo naveo pod njegovim glavnim naslovom u kojem se spominje i Kircherovo ime nego pod onim naslovom koji slijedi nakon izdavačeva predgovora i portreta cara Ferdinanda III, kome je djelo bilo posvećeno. Primjerku kojim se služio očigledno je nedostajao početak. Njegovo izdanje s pravom je stavio u g. 1655, iako se taj zbornik čak i u međunarodnim katalogima datira godinama 1652—54, a njegov prvi tom g. 1652.²⁴ Tekst je Križanićevih pjesama, u njihovu izvornom obliku i latinskom prijevodu, reproducirao ortografski vjerno, a zadržao je i sve akcente,²⁵ ali se u analizu pjesama nije upuštao.

²¹ Euzebije Fermendžin, Prinos za životopis Gjurgja Križanića, svećenika i kanonika zagrebačke biskupije, *Starine JAZU* 18, 1886, 210—229.

²² Usp. Križanićeva pisma Ingoliju od 11. VIII 1644. i 12. VII 1645, na i. mj., 214, bilj. 1, i 221, bilj. 5.

²³ »Od sada (tj. od mjeseca lipnja ili srpnja 1643; J. Š.) opažavamo (!) na Križaniću dvie u celom mu životu oštro izražene zadaće: pisati kontroverzije i djelovati u Rusiji.« (213)

²⁴ Nešto savjesniji uvid u izdanje Kircherova golemog djela u tri toma, koje se tiskalo pune tri godine, pokazuje da je Fermendžinovo datiranje ispravno. Naslovna strana 1. sv. ima, doduše, na donjem rubu označenu godinu 1652, ali je Kircherova posveta caru Ferdinandu III datirana: »E Collegio Romano kal. Januar. MDCLV«, dakle godinom 1655, a na kraju 3. sv., koji u naslovu ima kao vrijeme izlaska označenu g. 1654, može se pročitati: »Romae, Ex Typographia Vitalis Mascardi, MDCLV. Superiorum permissu.« Prema tome, Kircherov je zbornik doista tiskan od 1652—54, ali je dotiskan tek na početku 1655, kada je — nakon dovršenog tiska — izdavač napisao svoju posvetu datirajući je danom 1. siječnja 1655.

²⁵ Usporedba Fermendžinova izdanja s faksimilima koje je 1958. objavio J. Badalić u Radovima Slavenskog instituta 2, pokazuje da među njima ima nekih malih razlika, od kojih 4—5 njih mijenja smisao teksta. Pored toga je Fermendžin opravdano tekst završio s potpisom Križanića (Georgius Crisanius accinuit), ispuštajući stihove koji slijede s natpisom: »Eiusdem ad Turcos Allocutio Turcica pro huius libri lectione.«

Nešto kasnije je Fermendžin pronašao i u cjelini prepisao spis koji je Križanić 1656. izdao u Rimu pod naslovom »Asserta musicalia«. Fermendžinovo pismo o tom otkriću objavio je F. Rački 1892. u časopisu »Vienac«,²⁶ ali osim kraćeg članka Vj. Klaić²⁷ ovo saopćenje nije ostavilo za sobom dubljeg traga.

Križanićeva pisma Ingoli-u, koja je Fermendžin objavio, preveo je 1891. na hrvatski jezik Antun Radić.²⁸ Učinio je to u povodu rasprave M. Sokolova, Novootkrytoe sočinienie Križaniča o soedinenii cerkvej (1891), koji je tim istim pismima pridao naročito značenje, ali se Radić nije složio s njegovim zaključcima. Kako je to u naslovu svog priloga označio, on ga je i zamislio kao ocjenu Sokolovljeva rada, polazeći pri tom prvenstveno od rezultata do kojih su došli Kukuljević i Jagić, iako je dobro poznao i rusku literaturu o Križaniću.

Radić je Sokolova osudio poglavito zato što on objašnjava sve »majstorskom prepredenošću« Križanića, jer se — kako točno primjećuje — »ovakvim podmetanjem i sumnjičenjem može sve na svijetu dokazivati«. Bio je uvjeren da se Križanićevo pisanje o crkvenom raskolu ne može shvatiti u »čisto rimskom smislu«, pa je, štaviše, bio sklon pretpostavci da je on »uz slavensku državu imao barem na umu i slavensku crkvu«. Nastojao je da Križanića obrani od Črnčičeve osude zbog njegova nedosljednog držanja u sporu o Slovencima, smatrajući uvjerljivim Križanićevo opravdanje prema kojemu njegovo pismo Pastroiću ne odražava njegovo mišljenje. Protivno Jagiću, zaključio je na temelju jednog podatka u novo pronađenom Križanićevu spisu »gotovo pouzdano [. . .] da je Križanić znao barem za Gundulićeva Osmana«, ali se složio s Jagićem u misli da je Križanić težio za političkim jedinstvom Slavena. Iako je njegovu vjeru u budućnost slavenstva izvodio iz njegova »mističkog vjerovanja«, ispravno je konstatirao da »mu je osnova za nju bila realna: uređenje narodne ekonomije itd. i zapadna kultura«.

Još je jedan, prije nepoznati, spis Križanićev privukao tada pažnju hrvatskih znanstvenika. Prvi je Franjo Rački upoznao čitaoce »Vienca« s njegovim »Objasnjenjem vivodnim o pismě slověnskom«,²⁹ a zatim je to stručnije uradio filolog Milivoj Šrepel.³⁰ Uspoređujući taj spis s nešto kasnijom Gramatikom, on je uočio da »put, kojim je Križanić krenuo u gramatici, nije bio jedini, kojim je mogao i namjeravao udariti u svojoj filologiji« (62). Taj spis iz g. 1661. pokazuje, prema Šrepelu, »da je bilo vremena, kad se on nije držao tako stegnutih nazora, kad su njegove osnove o ispravljanju jezika bile sasvim blizu istini, i kad su sredstva, s pomoću kojih je htio dostignuti svoju visoku svrhu, bila mnogo praktičnija i lašnje izvediva« (61). Ocjenjujući taj spis »s naučne strane«, Šrepel mu priznaje »mnoge vrline i u sadržaju i u metodi«, jer je Križanić u njemu »prvi pokušao naučno kritički izvesti slaven-

²⁶ »Odkrito glazbeno djelo Jurja Križanića«, Vienac XXIV, 1892, 192.

²⁷ Vj. Klaić, Gjurjo Križanić kao glasbenik, Gusle I, 1892, br. 4, 25—27.

²⁸ Antun Radić, Nova rasprava o Jurju Križaniću, Vienac XXIII, 1891 (u Sabranim djelima XVIII, 1939, 372—399, nepotpuno).

²⁹ Novo otkriveni spisi Jurja Križanića, Vienac XXI, 1889, 108—109.

³⁰ Y., O skupnom izdanju Križanićevih djela, na i. mj. XXIV, 1892, 60—62.

ski pravopis, a u tom je iznio na vidjelo mnogo zrelih i umnih primjetaba, koje su se u kasnijem razvoju slavenske ortografije zajamčile« (62). Pošto je naveo neke od njih, Šrepel je svoje razmatranje zaključio riječima: »Mnoge je točke slavenskoga pravopisa Križanić objasnio upravo sa divnom jasnoćom i majstorskim dokazivanjem« (62).

Osim Kukuljevićeve rasprave ne može se u dotadašnjoj hrvatskoj literaturi, za razliku od ruske, naći prilog koji bi pokušao analizirati Križanićeve shvaćanja sadržana u njegovoj »Politici«. Takav se pokušaj, međutim, pojavio 1895. u srpskoj literaturi, koja do toga vremena nije uopće obraćala pažnju Križaniću. Potaknut radovima dorpatskog profesora Al. Brücknera — ne poznatog slaviste koji nosi isto ime — ekonomist Mih. V. Vujić je spomenute godine objavio svoju »ekonomsko-političku studiju« o »Križanićevoj Politici«, dotada najopsežniji rad o Križaniću na slavenskom Jugu.³¹ Pristupio mu je s dobrim poznavanjem literature i Križanićeve glavnog djela u izdanju Bezsonova, ali je počinio neke griješke u pojedinostima, koje je mogao lako izbjeći — između ostaloga, i onu o Križaniću kao »Srbinu katoliku« — a znatno je pretjerao ističući naprednost njegovih ekonomskih i socijalnih shvaćanja. Uza sve to zauzima njegov rad, po nekim svojim obilježjima i rezultatima, istaknuto mjesto u sveukupnoj literaturi o Križaniću, a dosta je utjecao i na neke kasnije pisce o njemu.

Vujić je dobro primijetio da Križanić nije poznao prilike u Engleskoj i Holandiji, »kako političke tako i književne«, zbog čega »je izlišno porediti ga sa literaturom, koja mu je nasigurno sasvim nepoznata bila« (17¹), a vrijedna je pažnje i njegova ocjena prema kojoj Križanić »svakojako visoko nadmaša po oriđinalnosti i naprednosti misli« svoga znatno mlađeg suvremenika Ivana T. Posoškova (7—8⁴). Međutim, u osnovnom pitanju Križanićeve mjesta i značenja u razvoju evropske ekonomske misli Vujićeva su shvaćanja već u njegovo vrijeme podlijegala diskusiji. Vujić je s mnogo opravdana razloga ustvrdio da je Križanić, »kao i u svemu drugome, bio izmakao i svima bitnim zabludama merkantilizma« (15) i da je, raspravljajući o trgovini, »već bio izrastao iz merkantilne odeće« (24). S pravom je, nadalje, zaključio da Križanić »ni po čemu ne pripada školi čisto merkantilnoj, jer je za njega uvek glavno: rad, a zlato i srebro su mu samo jedna sporedna pojava, koja rad narodni prati i u samoj stvari od njega zavisi« (40/1). Kako se vidi, Vujić je i sam osjetio potrebu da istakne Križanićevo odvajanje od »čistog« merkantilizma, a budući da taj ekonomski pravac nije bio jednoznačan niti u teoriji niti u praksi, detaljnija bi analiza već tada pokazala da se Križanić ipak ne može izdvojiti iz svoga vremena, koje je pored »čistog« merkantilizma poznavalo i colbertizam i štošta drugo. U tom bi slučaju otpala i potreba da se u Križanićevoj ocjeni »težaštva« nazrijeva »u mnogome i potonje Quesnayevo fiziokratsko učenje« (37). Vujić je ispravnije postupao kada konstatira da je Križanić u svom shvaćanju populacije »samo veran sledbenik suvremenih mu ideja«, ali da se odlikuje svojim »objašnjavanjem uzroka, koji gustinu ili retkost ljudstva izazivaju« (43), ističući njihovu zavisnost »od samoga sistema proizvodnje narodne« (46).

³¹ Mih. V. Vujić, Križanićeve Politika. (Odštampano iz »Dela.«) Beograd 1895, str. 92.

Prikazujući Križanićeve političke nazore, Vujić se ograničio samo na »glavne političke ideje njegove« (60), ocjenjujući ih, pretjerano, kao »prosvećeni apsolutizam« (70). U pojedinostima je ipak dao dobrih primjedaba i ispravno konstatirao da Križanić »traži uprav nekakav oblik bliže neodređenoga ugovornoga odnosa među vladaocem i narodom koji bi se osnivao na zajednici interesa« (57). Pažnju zavređuju i neke druge Vujićeve tvrdnje, prema kojima Križanić »jasno već ističe načelo narodnosti kao prirodni osnov svakoga pravilnog državnog života« (80) i pravilno shvaća potrebu »različitih političkih mera prema raznim prilikama i osobinama narodnim«, u čemu »daleko nadmaša« suvremenog Fausta (63).

U osnovnom pitanju odnosa između religiozne i nacionalne ideje u Križanića, Vujić je smatrao ispravnim mišljenje da je u Križaniću »odista, kao što Pervoljč' veli, versko pitanje ustuknulo pred nacionalnom slavenskom idejom« (87). Njegovu, pak, »strogu i nepravednu osudu slovenskih jezika« pokušao je, u skladu s A. Markevičem, objasniti kao posljedicu njegova otpora protiv »našilnog unošenja tuđinskih oblika i naziva« (68), ali je time taj problem suviše pojednostavnio.

Među veće nedostatke Vujićeva rada treba svakako ubrojiti i prečeste aluzije na aktualna politička zbivanja, koje ništa ne pridonose boljem razumijevanju obrađene teme, a pogotovu je neopravdana njegova težnja da u Križanićevim idejama pronađe neke elemente modernog socijalizma.

Svojoj ocjeni Vujićeva rada, Radivoje Vrhovac je prišao s dobrim poznavanjem stvari i kritički izgrađenim stavom.³² Njegovu mišljenju o prioritetu slavenske ideje u Križanića suprotstavio je tezu da »misli njegove o Slovenstvu i o snažnoj ruskoj državi za Slovenstvo dolaze tek na drugo mesto ili bar naporedo sa mišlju o uniji; to se dvoje ne može u Križanića odvojiti« (158).

Vujićeva je rasprava, pored radova A. Brücknera i L. Legera, poslužila Stjepanu Radiću podlogom za članak o Križaniću kao najsavršenijem predstavniku slavenske misli.³³ Radić je, kao što je to već prije uradio njegov brat Antun, branio prioritet ideje »narodnog jedinstva« Slavena u Križanića, podredivši joj u njegovoj »vanjskoj politici« kao »glavni temelj svih njegovih zasada (osim nepomirljivosti prema Nijemcima) sjedinjenje katolicizma s pravoslavljem«. U »unutarnjoj« pak, politici Radić smatra da je Križanić »sve gradio na principu mirnoga državnog socijalizma i na zasadi potpunoga sporazuma između vladara i naroda« (271). Iako Radić nije unio ništa novo u proučavanje Križanićeve ličnosti, njegov članak ima stanovito značenje u postanku ideologije hrvatskoga seljačkog pokreta. U tom je članku Radić označio »skrajnjim vremenom« da iz Križanićevih djela »izaberemo misli, koje bi nas već odavna bile dovele k potpunoj pobjedi, kad ne bi do sada ležale pod prašinom jedne moskovske knjižnice« (213). A kada je potkraj 1904, zajedno

³² Brankovo Kolo I, Sr. Karlovci 1895, 157/8.

³³ Stjepan Radić, Juraj Križanić — najsavršeniji predstavnik slavenske misli. Hrvatska misao. Smotra za narodno gospodarstvo, književnost i politiku. I, 1902. Isti je tekst Radić objavio najprije na češkom jeziku u praškom »Slovanskom prehledu« IV, 1902.

s bratom, osnovao Hrvatsku pučku seljačku stranku, unio je u njezin »Tumač k programu« i odjeljak o Križaniću. Osuđujući hrvatske političare što se obično nisu pouzdavali u slavenstvo, istakao je ondje primjer Križanića kao »jednog jedinog hrvatskog političara« koji je »cieli svoj život posvetio samo slavenskomu bratimstvu i na političkom polju«. ³⁴

II

Otkrivanje i objavljivanje Križanićevih kasnijih spisa potkraj XIX stoljeća te mnoštvo novo pronađenih podataka o njegovu životu u djelima S. Bělokurova iz početka XX stoljeća nametali su upravo potrebu jedne nove sinteze koja bi nakon prvih pokušaja te vrste iz pera Bezsonova i Kukuljevića opet jednom pokušala obuhvatiti cjelinu problema vezanih za Križanićevu ličnost i djelatnost te pokazala na kojima bi od njih trebalo ubuduće više poraditi. Taj je pothvat 1912. znatno olakšao V. Valjdenberg svojim djelom: »Gosudarstvennyja idei Križanića«, ne samo svojom analizom njegovih misli nego i upotrebom onih njegovih tekstova koje Bezsonov nije unio u svoje izdanje »Politike«. Pokazalo se da u tim neobjavljenim tekstovima ima dragocjene izvorne građe, bez koje poznavanje Križanićevih shvaćanja ne može biti potpuno. Međutim, ako je Valjdenberg svojim brojnim i ponekad opsežnim citatima iz Križanićeva rukopisnog zbornika ovu zadaću učinio daljnjim istraživačima znatno lakšom, on ju je u isti mah i otežao spoznajom da čitava trećina spomenutog zbornika leži još uvijek u rukopisu.¹ Kada je V. Jagić, u vrijeme prvoga svjetskog rata, više godina posvetio pisanju nove sinteze o Križaniću, bio je potpuno svjestan toga da takav pokušaj »ne može već zato biti potpun i iscrpiv, što je izrađen većim dijelom na osnovu nepotpunog izdanja njegove Politike«. ² Značenje je toga nedostatka bilo tada utoliko veće što ni izdanje Bezsonova a ni citati Valjdenberga³ ne daju potpunu sigurnost u vjernu reprodukciju Križanićeva teksta. Pogotovu je to slučaj s Bezsonovljevim izdanjem spisa »De Providentia«, koji ni do danas nije u cjelini objavljen, iako u mnogom dopunjava tekst »Politike«.

Da je Jagić i nakon svoga prvog priloga iz 1872. pažljivo pratio noviju literaturu o Križaniću, pokazao je ne samo svojom ocjenom izdanja Križanićeva spisa »O proročanstvoh« od M. Sokolova (1891)⁴ nego i poglavljem o Križaniću koje je 1910. unio u svoju »Istoriju slavjanskoj filologiji«. ⁵ Ako je u spomenutoj ocjeni svoje dotadašnje mišljenje napustio u prilog tezi Sokolova,

³⁴ Tumač k programu HPSS, Sabrana djela Antuna Radića VII, Zagreb 1939, 108.

¹ Najnovije, kritičko izdanje »Politike« iz g. 1965. obuhvaća samo prvi svezak Bezsonovljeva izdanja. Iz neobjavljenog dijela je L. M. Morduhovič izdao dva teksta pod naslovom: »Iz rukopisnoga nasledstva J. Križanića«, Istoričeskij arhiv 1, 1958, i »Neopublikovannyj traktat J. Križanića«, Sovetskoe slavjanovedenie 1966, br. 2.

² V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića, Djela JAZU XXVIII, 1917, 427.

³ »Tekstovi, što su u komadima naštampani kod Waldenberga, nisu ni izdaleka onako ispravno pročitani, kao što je Bezsonov izveo svoju zadaću.« Jagić, na i. mj., 284.

⁴ Usp. I, bilj. 12.

⁵ Enciklopedija slavjanskoj filologiji 1, SPbg 1910, 33—37.

on se u Istoriji nije suglasio s mišljenjem S. Bělokurova koji je, kao i Sokolov, smatrao osnovnom idejom u Križanića ideju unije.⁶ A nije se suglasio ni s Daničićevom ocjenom »Gramatike«, smatrajući je »oštrom, nezasluženom«.⁷ Prema tome, Jagić se već prije izlaska Valjdenbergove knjige (1912) opredijelio za mišljenje o jedinstvu crkvene i slavenske ideje u Križanića, koje dijeli i Valjdenberg.

Jagić je u svojoj knjizi uzeo u obzir svu dotadašnju literaturu i izvornu građu, ukoliko su one bile objelodanjene. Rukopisnom se građom nije služio, a od štampanih djela Križanićevih nije imao u ruci Kircherov zbornik niti spis »Asserta musicalia«, koji mu ni po naslovu nije bio poznat.

Svoje djelo, koje unatoč njegovu opsegu od preko 500 strana, neopravdano naziva »knjižicom«, podijelio je u tri glavne česti s naslovima: I. Životopis J. Križanića (11—216), II. Razgled po Križanićevu književnom radu (219—342) i III. Sinteza Križanićevih ideja o javnom i privatnom životu Ruskoga Naroda (345—427). Prvom dijelu prethodi kraći historiografski »Uvod« (1—9), a iza trećeg dijela slijede dva »Priloga« o »Križanićevoj načitanosti« (428—458) i o »Križanićevu jeziku« (459—487). Podjela je dobro zamišljena, a sadržaj pregledno izložen, ali djelo nije u cjelini sasvim ujednačeno. Pored nekoliko »dodataka«, naknadno unesenih, odudaraju od sadržaja drugog dijela poglavlja 2. i 3., a o Križanićevim rukopisima pisac raspravlja i u okviru Križanićeva životopisa i zatim, mnogo opširnije, u drugoj česti djela. Osim nepotpunog poznavanja čitave Križanićeve rukopisne ostavštine, sam je Jagić smatrao velikim nedostatkom svog djela što u prikazu Križanićevih ideja manjka »kritika, tj. analiza izvora njegovih ideala, odgovor na pitanje o njegovoj ovisnosti od svojih duhovnih predšasnika ili savremenika« (346). Takvoj bi analizi trebalo da, u obliku monografija, prethodi detaljno istraživanje svake pojedine komponente u sustavu njegova mišljenja i svakoga važnijeg pisca kojim se služio. Kao najvrednije studije te vrste do izlaska njegova djela Jagić navodi djela Brücknera, Vujića i Valjdenberga. Uza sve to s pravom ističe da vrijednost njegova prikaza Križanićevih ideja leži u tome što se, za razliku od drugih, njegovo »pričanje dotaklo svih pitanja o kojima se raspravlja i pretresa u Politici« i da je u njemu sadržana »prilično vjerna slika svega, o čemu je (Križanić) razmišljao« (427).

Jagić ne skriva svojih simpatija za Križanića, iako im ne žrtvuje svoju znanstvenu savjest. »Ne tajim«, kaže on, »da su moje simpatije spram glavnoga junaka ove radnje, što sam ga pomnije proučavao, sve to jače rasle, ali mi to nije smetalo, da ostanem u pripovijedanju i ocjeni, što se i koliko moglo, miran i objektivan« (8/9). U tom mu je polaznom točkom bila »pretpostavka, da je Križanić u svemu, što je napisao, očitovao svoje mišljenje, otkrivao svoju dušu«, iako dopušta da je »koji put i pogriješio pre naglim prekoravanjem ljudi ili stvari, kojih nije dovoljno proučio, ili da je iz opreza nešto prešutio, kad mu se nije činilo da stvar potanko pretresa« (345). Smatrao ga je, najkraće rečeno, »iskrenim i prostosrdačnim« (163).

Osnovnu misao koja je, po njegovu uvjerenju, prožimala sav život i djelatnost Križanića, Jagić je u svom djelu izrazio na više mjesta služeći se pri

⁶ »...no i zděs značenie Kržanića ne predstavleno v' nastojaščem světě« (35).

⁷ »...vyzvala rězkiju, nezaslužennuju kritiku Daničića« (34).

tom različitim formulacijama. Tako je zaključak P. Pierlinga, prema kojem bi svjetski poslovi bili za Križanića »nuzgredna stvar«, popratio riječima: »Ja ne bih govorio o nuzgrednoj stvari, pošto u njegovoj duši sva vatra oduševljenja jednako zagrijava vjeru i narodnost, t. j. ujedinjenje vjersko, ali u korist slovenskih naroda.« (176) Svoj prikaz Križanićeva života završio je konstatacijom da »glavni stupovi njegove misaone zgrade stoje čvrsto, nepokolebivo, t. j. čežnja za izmirenjem slovenskoga svijeta, nada sve njegova najmoćnijega reprezentanta, ruskoga (moskovskog) carstva, sa Rimom i želja da se po načelima prosvijećene apsolutne monarhije podigne ugled Rusije, da provede svoju emancipaciju od tuđinskih elemenata u svim oblastima materijalnog i duševnog života, što bi imalo biti na korist ne samo ruskoga, već i drugih slovenskih naroda« (215). Njegov »panslavizam«, pak, ne smatra ni vjerskim ni političkim nego »više etnografskim i kulturnim« (370).

Za ocjenu Križanićeva temeljnoga životnoga stava veoma je važna Jagićeva misao da je u političkim pitanjima »kod njega odlučivao princip državnog utilitarizma«, koji se »protezao i na druga područja života«, pa i duševnoga, u kojem je »priznavao i odobravao samo ona zanimanja, s kojima je bila skopčana neka korist bilo lična bilo društvena« (450).

Kao istaknuti slavist, Jagić je, dakako, obratio posebnu pažnju jezičnim problemima u Križanića. On ističe bogatstvo njegova jezika, mnoštvo neologizama, zbog kojih se duboko klanja »Križanićevoj smjelosti i energiji, kojom je stvorio za svoje vrlo bogate misli poseban, svoj jezik« (467), »veliko bogatstvo sadržine« kojom se odlikuje njegova »Gramatika« (265) te »veliku originalnost Križanićeva talenta i u gramatičkim pitanjima« (259) — i to unatoč njegovim pogreškama i zabludama. Dobro opaža da se njegove »gramatičke misli čudno podudaraju sa načinom, kako je običavao laćati se svakojakih drugih pitanja, t. j. sa originalnom smjelošću praviti zaključke na osnovu vrlo nepotpune građe, čega radi u mnogo slučajeva njegovo umovanje iznosi na vidjelo neispravne rezultate« (259—260). »Uopće je«, konstatira Jagić, »jedna velika mahna Križanićeva [...] što je brzo stvarao zaključke na netačnom i nepotpunom poznavanju premisa« (211).

Ne ulazeći ovdje u obilje pojedinih podataka, opažanja i sudova kojim se Jagićevo djelo odlikuje, valja upozoriti na neka mjesta osobito važna za razumijevanje Križanićeve ličnosti. Jagić, između ostaloga, ovako piše o njegovu shvaćanju shizme: »Njegove misli, što su našle ovdje izraza u kritici crkvenog raskola [...] iznenađuju svojim realnim osvrtom na historijski razvitak događaja; za sedamnaesto stoljeće takovo je shvaćanje rijetko, da ne kažem nečuveno.« (150) Ispravno konstatira i to da se Križanić »nije ni u Rusiji sasvim otresao nazora malog hrvatskog plemića, nije prestao biti feudalac« (154), pa ga i osuđuje zbog nekih njegovih konzervativnih pogleda. Iznenađuje ponešto Jagićeva ocjena prema kojoj Križanić »bijaše čisti teokrat, stojeći na izjavama svetoga pisma, kojima je rado tumačio svoja politička i socijalna načela« (212). Iako je potonja tvrdnja točna, ona se još ne može obilježiti kao neko teokratsko stanovište, pogotovu ako se uzme u obzir Križanićevo načelno i dosljedno pristajanje uz apsolutnu monarhiju.

Jagićevo je djelo, doduše, svratilo na sebe pažnju suvremenika, ali se u hrvatskoj i srpskoj literaturi nije tada našao jednako dobar poznavalac Križanića koji bi se odvažio da to djelo podvrgne temeljitoj i svestranoj ocjeni.

Uza sve to je njegova pojava dala poticaj za neke članke koji, iz različitih razloga, zaslužuju da budu ovdje spomenuti.

Milan Prelog je u kraćem prilogu⁸, pristajući uz Jagićevo mišljenje o tijesnoj vezi između Križanićevih vjerskih i nacionalnih nazora, odlučno porekao svaku opravdanost primjeni naziva »otac panslavizma« za Križanića »u smislu ruske slavenofilske škole«. »Nigdje« — piše on — »ne spominje Križanić neka bi ruski car ove (tj. slavenske; J. Š.) narode i zemlje osvojio pod Rusiju, već samo da im se pomogne do narodne samosvijesti i slobode. To dakle nije pravi politički panslavizam u današnjem tumačenju na zapadu Evrope, nego prije neka proćuvstvovana deklamacija u smislu češko-slavenske uzajamnosti.« (576) Potonja usporedba, međutim, ne obilježava dovoljno svu širinu Križanićeve slavenske ideje, ma koliko je ona i njemu samome ostala u cjelini nejasna. Kao »jednu osobitu crtu njegova značaja« Prelog je s razlogom istakao Križanićevo »prostodušnost, koja ga nije ostavljala ni nakon mnogih teških razočaranja i iskušanih gorčina života« (574), a jedan »od glavnih aksioma« njegova mišljenja dobro je uočio u »paralelizmu između jezičnoga nesavršenstva i umstvene tupoće« (591).

Nešto kasnije se Ivan Milčetić također ograničio na to da iznese ono što smatra glavnim iz Jagićeve radnje,⁹ ali je već u početku ispravno zapazio njezinu formalnu neujednačenost. Ako je u Križanićevo pisanju našao objašnjenje za činjenicu da je Jagiću »bilo teško sastaviti djelo pregledno i savezno«, nedostatnu jezgrovitost i konciznost njegova stila sveo je na nestanak nekadašnje »mladenačke snage« (65). Pored toga je, protivno Prelogu, izrazio sumnju u isticanje isključivo »kulturnog i etnografskog panslavizma« kod Križanića; pretpostavio je da je to ograničenje nametnuo Jagiću rat (73).¹⁰ Iako se ni Milčetićev tekst ne odlikuje potrebnom preglednošću i jasnoćom pogleda, čini se da se on ni u osnovnoj misli ne podudara s Jagićevim stajalištem. Prema Milčetiću, »vjersko ujedinjenje svih Slovena s Rimom, to je njegova (Križanićeve; J. Š.) glavna misao i želja« (69).¹¹

Od spomenutih članaka odvaja se po svojoj zamisli, obliku i rezultatima prilog Nikole Radojčića,¹² koji se, doduše, također odrekao kritike i iscrpnog prikaza Jagićeva djela, ali je pokušao da istakne »onaj deo Križanićeve rada, koji je bio rezultat uticaja sredina, u kojima se on obrazovao i radio« (47).

⁸ *Historicus*, Juraž Križanić, Hrvatska Njiva II, Zagreb 1918, 573—576 i 590—593.

⁹ Ivan Milčetić, Jagićev život Jurja Križanića, Književni Jug 4, Zagreb 1919, 65—74 i 154—160.

¹⁰ Isto mišljenje iznio je 1918. i anonimni pisac članka: »Otac slavenske misli«, *Obzor* 1918, 23—30. VIII, br. 187—193, u kojem izvješćuje o Jagićevu djelu. »Rat je«, kaže on, »onemogućio našem Jagiću da prikaže političke ideje u čitavoj njihovoj suvislosti našoj javnosti.« Međutim, ova tvrdnja nije opravdana, a nije u skladu s Jagićevim shvaćanjem ni daljnja uopćena i nedovoljno jasna tvrdnja da je Križaniću Rusija bila politički »samo sredstvom za jednu svrhu kud i kamo višu na uhar općene ljudske kulture, blagostanja i civilizacije«.

¹¹ Milčetić donosi u tom članku dva izvorna podatka koja je namijenio Jagiću, ali mu ih nije na vrijeme dostavio. Prema njima je varaždinski judex Nicolaus Chyanguek izdao Križaniću »pohvalno pismo, jer se krasno ponio u vrijeme kuge«, a gradski magistrat mu je izdao otpusnicu s. d. 15. maja 1646. (66).

¹² Nikola Radojčić, Jurko Križanić Sribljanin, Društveni život I, Beograd 1920, 46—54.

Prema tome, Radojčića je Jagićevo djelo potaklo da u obliku eseja razmotri jedan od najvažnijih problema u vezi s Križanićevom djelatnošću. »To je preko potrebno učiniti«, konstatira on s pravom, »jer se uvek naglašava Križanićeva originalnost, dok je on, u glavnom delu svoga rada, ipak samo jedan od mnogih, koji su se trudili da nađu prikladan put, kako bi izmirili svoju ljubav prema Slovenstvu s odanošću zapadnoj crkvi« (47). Čini se da takvo izmirenje Radojčić nije smatrao mogućim, iako to izričito nije ustvrdio. Na taj zaključak upućuje njegovo naglašeno isticanje protuslovlja u Križanićevoj ličnosti. »Celi život i rad Križanićev, naime« — kaže on — »nije moguće prikazati kao skladnu celinu, jer se i oni, kao i njegove ideje, kreću između najvećih suprotnosti i puni su neverovatnih kontradikcija«, pri čemu »njegova fanatična i široka priroda [...] nije osećala nekonzekventnost u radu i neskladnost među idejama« (46). Kao »lakoverni doktrinarac«, s nedovoljnim »smislom za realnost« (48), Križanić se »okretao od realnoga života carstvu snova, neprestano se uzrujavao slikama svoje mašte i strasnim nemirom večno jurio od jedne vrste planova drugoj, unoseći u novije planove slike iz ranijih kao zbiljske činjenice« (49). U toj ocjeni ima, bez sumnje, mnogo istine, ali je ona ipak u koječemu pretjerana. Ako se čitav životni plan Križanića o privođenju Rusije uniji mora doista ocijeniti kao nerealan, ne može se ni pošto odreći izvanredan smisao za realne potrebe tadašnjega ruskog društva. Uostalom, ni njegova ideja unije nije u cjelini apstraktna nego se stalno isprepliće s vrlo konkretnim problemima tadašnjega ruskog razvoja. Prema tome, neusklađenost njegovih misli i postupaka samo je relativna. Zadivljuje, naprotiv, njegova nevjerovatna upornost i dosljednost u težnji da čitav svoj život podredi jednoj osnovnoj ideji u kojoj se skladno dopunjavalo više komponenta jedne izuzetno bogate duševnosti.

Iako Radojčić opravdano ističe da je u to vrijeme »vazduh u Rimu mirisao na Uniju« (47), pa Križanićeva ideja crkvenog jedinstva ne znači ništa izuzetno, ipak je previdio da se Križanićev interes nije tada ograničavao samo na nju. On, štaviše, ne smatra dokazanom Jagićevu tezu da se Križanić već prije odlaska u Moskvu 1646. »podjednako zanosio za Slovenstvom i katoličanstvom« nego je ustvrdio da se Križanić tom prilikom pokazao »samo kao prozelit«. Kao svoje uvjerenje iznio je pretpostavku »da je on tek u Poljskoj«, gdje se nakon povratka iz Moskve zadržao više mjeseci, »na osnovi velike, temeljne i simpatične poljske istorijske literature, dopunio svoje znanje o Slovenima i izradio svoje nazore o srodstvu, sposobnostima i budućnosti slovenskih naroda« (49). »Ceo, naime, njegov pogled na Slovenstvo«, tvrdi Radojčić, »nosi na sebi sasvim jasan pečat svoga poljskoga porekla« (49), pa bi »specijalna studija o uticaju poljskog istorijskog panslavizma na Križanića vrlo dobro došla i mnogo nam pomogla, da ga bolje razumemo« (50). Na žalost, takve studije, doista neophodne, nema ni danas, ali su joj posljednjih godina neki prilozi izvana počeli s uspjehom utirati put.¹³ Iako se Radojčićeva tvrdnja o

¹³ Usp. rasprave A. L. Goljdburga o Križaniću i Š. Starowolskom (1965) i T. Eekmana, J. Križanić o Polsce (1968).

Križanićevu prozelitizmu teško može usvojiti, misao o produbljanju slavenske ideje u Križanića pod utjecajem poljskih pisaca veoma je uvjerljiva.¹⁴

Radojčić je, pored toga, upozorio na potrebu specijalnih studija o »mnogovrsnim radinostima« Križanića, pa i o doba njegova učenja u Rimu (53), ali je, polazeći težište u svom izlaganju na utjecaj vanjskih sredina, očigledno zapostavio značenije domaće, hrvatske sredine za objašnjenje nekih značajnih crta u Križanićevu shvaćanju.¹⁵

Jagićevo djelo ostalo je i za većinu kasnijih pisaca glavna podloga i poticaj u upoznavanju i razmatranju Križanićeve ličnosti.¹⁶ Od njega je pošao i Mirko Breyer, koji je nakon E. Fermendžina ponovo skrenuo pažnju na Križanićev interes za glazbu,¹⁷ pa iako je tom prilikom prvi put objavio faksimile naslovne strane njegova spisa »Asserta musicalia« i uz to iznio nešto podataka o tri primjerka toga spisa, nije kao nestručnjak mogao dati više od jedne oduže bilješke — kako svoj prilog i sam naziva.

Petar Grgec je, naprotiv, pokušao da na toj istoj podlozi kritički razmotri Križanićev problem u cjelini, iako se ograničio na to da to uradi u osam odužih novinskih članaka.¹⁸ Možda ga je upravo taj oblik spriječio da poneke svoje misli temeljitije izloži i, pogotovu, potkrijepi dokazima. Tako je i njegova misao — koju on smatra »nesumnjivom« — da je Križanićevo srce već u gimnaziji ogrijavala hrvatska književnost ostala tek nabačena, a sam ju je Grgec svojom kasnijom konstatacijom da Križanić »nije znao za Gundulićev spjev, kao što na žalost nije uopće poznavao ni ostale dubrovačke književnosti«, učinio veoma dvojbenom. To vrijedi i za pretpostavku da je Križanić već prije dolaska u Italiju nosio u sebi »želju za misionarskim zvanjem«, iako to, kako Grgec napominje, ne bi doista valjalo smatrati »ničim neobičnim«. Nimalo pouzdanijim nije Grgec ni tada kada nagađa kako se Križanić mogao upoznati sa slavenskom idejom. U istom članku ustvrdio je najprije da on tu ideju nije tražio »ni u Varšavi ni u Moskvi, nego ju je našao u hrvatskom narodu«, a malo dalje se zadovoljio mogućnošću da ju je prihvatio »već u svojem rođenom zavičaju, a pogotovu u Rimu [...]«

Pristajući uz Jagićevu osnovnu tezu o idejnom jedinstvu u Križanića, Grgec ju je izrazio riječima: »Rusiju je po njegovu mišljenju bilo moguće do-

¹⁴ Na jak utjecaj poljske literature upozorio je poslije Radojčića i M. Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Slavia* 4 i 5, 1925/26. On je napose istakao značajnu činjenicu da se Križanić služio poljskom grafijom, a ne nekom domaćom.

¹⁵ Radojčićev podatak o Križanićevu »Srpskom pismu« kao jednom od njegovih filoloških radova pogrešan je. Sve što Radojčić o tome piše odnosi se na Križanićevu »Gramatiku«.

¹⁶ Vrijedi to i za esej Miroslava Krležę, *O patru dominikancu Jurju Križaniću*, *Književnik* II, 1929, br. 1, 1—13, koji, dakako, dolazi prvenstveno u obzir kao prilog za poznavanje autorove stvaralačke ličnosti.

¹⁷ Mirko Breyer, *Neke muzičke epizode Jurja Križanića*, *Sveta Cecilija* 24, 1930, 187—189.

¹⁸ Ti su članci, označeni inicijalima P. G., izašli u zagrebačkom dnevniku »Hrvatska straža« 1930, od 12. VI do 6. VIII, pod ovim naslovima: »Đački dani Jurja Križanića«, br. 133, 12. VI; »Prvi Križanićev polazak u Rusiju«, br. 143, 25. VI; »Križanić u glavnim evropskim prijestolnicama«, br. 149, 2. VII; »Križanić u zavodu sv. Jeronima«, br. 155, 9. VII; »Drugi Križanićev polazak u Rusiju«, br. 161, 16. VII; »Križanićev izgon u Sibiriju«, br. 167, 23. VII; »Jezik Jurja Križanića«, br. 173, 30. VII; »Križanićev politički ideal«, br. 179, 6. VIII.

vesti do crkvenog jedinstva pomoću podizanja prosvjete i oduševljenja za sve-slavensku uzajamnost. Jedno je imalo da bude preduvjet drugom.« Nije se, pak, složio s Jagićem u ocjeni Križanićevih tobožnjih simpatija za Turke. »Križanić je«, konstatira on, »ostao uvijek vjeran misli, da su Turci najveća zapreka napretku i da ih valja izagnati iz Evrope.« Ideju unije u Križanića Grgec pojačava, kako misli, velikom vjerojatnošću da se, u vezi s podatkom iz g. 1651. o bojazni grčkih episkopa zbog širenja reformacijskih učenja, »u Križaniću tada, iako ne porodila a ono barem utvrdila misao koju je kasnije dosljedno provodio, da katolicizam i pravoslavlje moraju zajedno ići već i zato, jer im prijeti zajednički neprijatelj protestantizam«.

Križanićevo držanje u sporu o pravu Slovenaca na članstvu u svetojeronimskim ustanovama Grgec, u skladu s Jagićem, osuđuje kao »izmotavanje«. Ako je već prije dobro zapazio da je Križanić »bio sklon jadikovanju«, sada je u njegovu značaju uočio i »časove neiskrenosti, oholosti i ćudorednoga kukavičluka«.

Potvrdu za opravdanost Jagićeva domišljanja da se pitanje koje je Križanića odvelo u progonstvo ticalo patrijarha Nikona, Grgec s razlogom nalazi u činjenici da je Križaniću bio tada suputnikom jedan starovjerac (raskolnik). To bi nas, misli on, »moglo još više utvrditi u naslučivanju, da je razlog njegovu progonstvu bio vjerske prirode«.

Iako mu je Križanićev interes za narodnu pjesmu bio dobro poznat, Grgec je ipak opravdano istaknuo činjenicu da se Križanić »prilično slabo zanimao za pjesništvo«, da je pjesničku umjetnost uopće smatrao »pukom taštinom«, neprikladnom za Slavene. »Njegovo se štivo«, opaža on, »sastojalo gotovo isključivo od znanstvenih knjiga«, pa je zbog toga razumljivo što je »vrlo nepovoljno gledao na naš jezik. Bio je navikao da misli u nazivlju i rečenicama tadašnjega latinskoga jezika, a kad je kušao da svoje misli prevede na hrvatski, nedostajalo mu je svaki čas riječi. Zato je njegov zaključak glasio, da je naš jezik siromašan [...]«. Njegove pjesme, konstatira Grgec, pokazuju da on »luta po različitim narječjima i ne može naći izlaza u njima«, a u svojoj zamisli jezika zajedničkog svima Slavenima ugledao se u svoje prijatelje Levakovića i Terleckog. Njihov ruski smjer »proveo je Križanić na svoj način do krajnjih konsekvencija«.

Uza sve to, Grgec opravdano smatra Križanića boljim piscem od njegova mlađeg suvremenika Vitezovića. »No ako Križanića«, kaže on, »ispoređujemo s Vitezovićem, koliko je on pisao prozne sastavke, onda moramo reći, da je Vitezović kao takav pisac daleko zaostao za Križanićem. Da je Križanić ostao i hrvatski pisac, on bi i tada nadvisio Vitezovića. Bio bi ga nadvisio zato, jer je bio snažniji i darovitiji čovjek, a čovjek je ujedno i stil.«

U ocjeni Križanićeva »političkog ideala« Grgec nije slijedio Jagića. »Istina, Križanićev je panslavizam bio teorija«, piše on, »no ta je teorija bila izrađena ne kao kakva akademska rasprava, već kao program, koji hoće da se pretvori u djelo. Ako Križanić nije bio panslavista, onda se rijetko tko može nazvati tim imenom [...]« Ta je ocjena počivala na pretpostavci prema kojoj je Križanić »išao i za tim, da svi Slaveni stvore jedan politički savez ili da se barem stave pod protektorat ruskoga cara«. Međutim, ne samo da Križanić

nije »poblize izradio« neka načela u tom smislu, što i Grgce konstatira, nego savez ili protektorat ove vrste nije uopće spominjao.¹⁹

250-godišnjica Križanićeve smrti potakla je Ferdu Šišića da i on prikaže u nekoliko novinskih članaka »Jurja Križanića, oca sveslavenske ideje«,²⁰ ali se on tek u manjem njihovu dijelu pozabavio Križanićevom ličnošću, a mnogo je više prostora posvetio pitanju Vojne Krajine i Vlaha (Srba) u njoj. Ne unoseći u svoj prikaz neke vlastite poglede potpuno se oslonio na Jagićevo djelo i usvojio njegovu osnovnu tezu kao konačnu spoznaju, iako je to učinio s jednim značajnim dodatkom. »Kako vidimo«, pisao je, »u Križanićevom planu imamo dvije ideje: opće uklanjanje skizme među Slavenima na osnovu unije, i čista ideja Slavenstva kao krajnji uzvišeni cilj, ali se kod toga javlja u njega i dosta lukavštine i pretvaranja da se taj cilj postigne.« Pristao je uz Jagića i u ocjeni Križanićeva »panslavizma«, koji nalazi u njegovu pozivu caru da pomogne slavenske narode, što je »on sebi zamišljao u nekom njemu samomu ne sasvim jasnom jedinstvu pod mogućim štitom ruskoga naroda«.

Valjdenberg - Jagićevu koncepciju prihvatio je uskoro zatim i književni historičar Tomo Matić.²¹ Ocjenjujući djelo H. J. A. van Sona o Križaniću (1934) osudio je kao neispravna »jednostrana« shvaćanja Bezsonova te Sokolova i Bělokurova, i zaključio da spomenutu koncepciju »nijesu pokolebala niti istraživanja najnovijega vremena« (69).

Međutim, upravo je tada na slavenskom Jugu nastajalo oveće djelo koje je prvi put u njegovoj literaturi trebalo da dokaže neispravnost ove i svake slične koncepcije i da Križanića prikaže isključivo kao »jednog religioznog zanesenjaka, jednog običnog fanatičnog, neuravnoteženog misionara i služitelja ideje o uvođenju Pravoslavne ruske crkve pod vlast rimskog pape«. Taj je pokušaj, sve do danas jedinstven u hrvatskoj i srpskoj literaturi, potekao iz pera historičara Nikole P. Škerovića.²² Pri tom upada u oči značajna činjenica da u srpskoj literaturi, koja inače oskudijeva priložima o Križaniću, dva glavna djela o njemu, Vujićevo i Škerovićevo, zastupaju potpuno oprečna i podjednako jednostrana gledišta, a da je drugo izašlo u izdanjima Srpske akademije nauka, što mu je nesumnjivo uvećalo značenje.

Iako je Škerovićevo djelo ugledalo svjetlo gotovo dva puna desetljeća nakon Jagićeva, ono je — s izuzetkom potonjeg djela i Valjdenbergove rasprave o Križaniću i Posoškovu iz 1926/27. — izrađeno na temelju iste izvorne građe i literature kojom se služio i Jagić. Međutim, već u njegovu Predgovoru iznenađuje način na koji Škerović pristupa dotadašnjoj literaturi, o kojoj ne daje nikakav historiografski osvrt, osim nekoliko sasvim oskudnih i netočnih podataka. Prema njima, Jagić bi stajao na gledištu »da je Križanić u *svim svojim pothvatima bio rukovođen isključivo nacionalnom slovenskom idejom*« (podcrtao autor), a istoj bi grupi pisaca pripadao, »uglavnom«, i — S. Bělokurov; M. I. Sokolov i P. Bezsonov, naprotiv, polazili bi od »nacionalne, slo-

¹⁹ Članak P. Grgeca, Prigodom 250. godišnjice smrti Jurja Križanića, Hrvatska prosvjeta XX, 1933, 271—273, sastavljen je velikim dijelom iz odlomaka posljednjeg od spomenutih novinskih članaka i ne donosi ništa vrijedno posebne pažnje.

²⁰ Novosti, Zagreb 1933, 12—19. IX, br. 251—256 i 258.

²¹ Tomo Matić, Prigodom nove publikacije o Jurju Križaniću, Nastavni vjesnik 43, 1934/35, 67—70.

²² Nikola P. Škerović, Đuro Križanić. Njegov život, rad i ideje. Posebna izdanja SAN 109, Beograd 1936, str. 158.

venske ideje« kao »osnovice« »cjelokupne djelatnosti Križanića«, smatrajući uz to da »pored nacionalne ideje Križanić radi i propovijeda i *provodenje unije* između Ruske pravoslavne i Rimokatoličke crkve« (X)! Ako tim naopakim ocjenama dodamo još onu neispravno uopćenu prema kojoj su »*svi* (potcrtao J. Š.) pisci koji su o Križaniću pisali gledali na njega, prije svega, kao na slovenskog nacionalistu i patrijotu, te oca panslavizma«; nadalje tvrdnju prema kojoj je Jagić 1917, zadržavajući slavensku ideju kao »glavnu i osnovnu ideju cjelokupnog rada i života« njegova, »ublažio svoje ranije gledište primivši misao da je Križanić pomišljao i na uniju crkava«, — onda se temeljita sumnja u Škerovićevu nepristranost i savjesnost ne može izbjeći.²³

Tu sumnju pojačavaju različiti propusti metodičke prirode. Postanak Križanićevih pjesama, koje nisu mogle nastati prije 1652. kao početne godine u izlaženju Kircherova zbornika, Škerović datira čitavo desetljeće unatrag objašnjavajući ga izmišljenom pretpostavkom o Križanićevoj želji da na taj način ishodi u Ferdinanda III imenovanje za episkopa hrvatskih Vlaha (Srba). Iako u popisu literature navodi Fermendžinov Prinos, on spominje samo »jednu odu« ili »hvalospjev«, koji je Križanić tobože »napisao pored latinskog i staroslovenskim (starsrpskim), 'hrvatskim' i 'novosrpskim', tj, savremenim srp. narodnim jezikom« (21), a pri tom se poziva na Kukuljevića koji o tome ništa ne zna. Jezični nazivi koje Škerović ovdje upotrebljava dovoljno već sami svjedoče o nepoznavanju tih pjesama, a njegovu neupućenost u problem Križanićeva jezika potvrđuje i napomena da on pod nazivom »hrvatski« »razumije kajkavski, koji smatra za najčistiji slovenski jezik« (21, bilj. 2)! Škerović očigledno nije ni pročitao poglavlje Jagićeve knjige o Križanićevu jeziku gdje se već na početku konstatira da je Križanić u roditeljskoj kući upoznao samo »ikavsku čakavštinu sa nekom primjesom kajkavštine«. ²⁴

Da bi uvjerio čitaoca kako Križanić »nije ni u jednom svom spisu makar spomenuo teško stanje u kojemu se nalazilo njegovo uže pleme Hrvati« (40), Škerović ograničava njegov termin »Zadunajci« samo na Srbe i Bugare (100 i d.), iako Križanić izričito obuhvaća njime i Hrvate,²⁵ pa se, prema tome, i na njih odnosi ono što on općenito o »Zadunajcima« govori.

Navodeći sva 24 zla koja je Križanić pripisivao Grcima, Škerović između ostaloga, pod netočnim brojem 19 mjesto 20, spominje i to da su oni »ime cijeloga našega plemena obratili u ruglo i smijeh«, te dodaje: »(Križanić ne kaže kako)«. Međutim, Križanić na tom mjestu objašnjava ovo zlo grčkim imenom za Slavene koje »obilježava roba«. ²⁶

²³ Kao što je već naprijed istaknuto, Jagić je od 1872. do 1917. doista promijenio mišljenje o Križanićevoj osnovnoj ideji, ali je Škerovićev prikaz njegove teze, s kojom je Jagić 1917. zauzeo svoje konačno mjesto u literaturi o Križaniću, u osnovi neispravan. Iz Škerovićeve se pisanja češće stječe dojam kao da o Jagićevu mišljenju uopće zaključuje poglavito na temelju ocjene Bezsonova iz g. 1872, a da njegovu knjigu ne uzima dovoljno u obzir.

²⁴ Na Kukuljevića se Škerović netočno poziva i u bilj. 1 na str. 24, gdje spominje Križanićevo pismo od 12. VII 1645, što ga je objavio tek Fermendžin.

²⁵ Usp. Politika II, 304: »Nostrae gentis principes, trans Danubium, Bulgari, Serbi et Croati.«

²⁶ Politika II, 217. Cijela točka glasi: »Ipsi nomen totius nostrae gentis Sclauinicae conuenterunt in opprobrium simpeternum, et in totius mundi ignominiam. Eo quod effecerunt: ut in tota Europa hoc nomen nostrum significat mancipium.«

U prikazu ruskih društvenih slojeva Škerović izopačava Križanićev točan prikaz ograničavajući njegov pojam »černjaka« na zanatlije, zemljoradnike i robove (80) kao staleže koji su, tobože, »dužni vrsiti sve poslove u državi«. ²⁷ Križanić, naprotiv, na više mjesta ubraja u »černjake« izričito »torgovce, remestnike, težake i rabe«. ²⁸ Uopće je Škerović svjesno išao za tim da Križanićevo razmatranje o »černjacima«, koje Križanić latinski naziva »plebei«, prikaže za njihov položaj u društvu što nepovoljnije. Zato on izostavlja ona mjesta na kojima Križanić ističe potrebu da materijalni položaj »černjaka« bude što bolji, a svoje vlastite formulacije, veoma zaoštrene, unosi u tekst kao tobožnje citate koje potkrijepljuje i bilješkama. ²⁹ Iz njegova se prikaza ne vidi da Križanić brani feudalni sistem sa stajališta jedne koncepcije prema kojoj treba da postoji stanovit sklad u interesima staleža, a da svi oni bez razlike, pa i plemstvo, treba da služe cjelini »države i naroda« i to svaki na svoj način.

Naprijed spomenuti slučajevi Škerovićeve nesavjesnog odnosa prema Križanićevu tekstu nisu izuzetni. Ostavljajući po strani različite pogrešne ili nedostatne podatke u znanstvenom aparatu, iznenađuje loše prevođenje originalnog teksta, osobito latinskoga, i često neispravno reproduciranje Križanićevih misli. Značajan je primjer potonjeg postupka Škerovićevo upućivanje na Politiku II, str. 172, 174—5, kada tvrdi da Križanić naziva Grke demonima, a Nijemce hereticima (109). Dotično mjesto, naprotiv, glasi u prijevodu s latinskoga: »Grci su nas nekad učili pravoslavnoj vjeri. Nijemci nam propovijedaju bezbožne i za duše pogibeljne hereze. — Zato razum savjetuje da zbog toga iskazujemo Grcima mnoge hvale; Nijemce pak da izbjegavamo i mrzimo kao zmajeve i demone.« ³⁰

U negativnoj ocjeni Križanićevih shvaćanja Škerović pridaje naročito značenje pitanjima njegova odnosa prema Nijemcima i prema usmjerenosti ruske vanjske politike. Njegovu mržnju prema Nijemcima ocjenjuje kao »čisto religioznu, nenacionalnu«, pa tvrdi, štaviše, da »ni iz jednog jedinog njegova spisa ne možemo zaključiti da bi Njemce mrzio kao naciju, nego isključivo Njemce kao protivnike papskog Rima« (108). Iako, nadalje, konstatira da Križanić određuje pravac vanjskom širenju Rusije »na jug k obalama Crnog mora, i na istok u Srednju Aziju« (95), ipak zaključuje svoje razmatranje o tom ovim riječima: »Upućujući Moskoviju u Aziju, on iz osnova demantuje baš onu ideju, koju su Križaniću jednoglasno (?! J. Š.) pripisivali svi pisci, koji su o njemu pisali, t. j. ideju nacionalnu, slovensku i panslovensku. Jer je očito da Rusija kao čisto azijska država, ograđena neprobojnim zidom od Zapadne Evrope, nije mogla vršiti panslavističku misiju.« (97)

²⁷ Citirane riječi Škerović donosi kao citat iz Križanićeva teksta (I, 260), iako ga ondje nema, a nema ni rečenice koja im prethodi!

²⁸ Usp. I, 257 i 258 [ovdje: »Černjaki (iliti težaki, remestnici i tergovci).«]

²⁹ Među ostalim, u red izmišljenih Križanićevih tvrdnja idu i one prema kojima su »černjaci« »prosta radna marva i ništa više«, da Križanić »ne smatra ovaj radni svijet za ljude već prosto za životinje«, itd. U Politici I, 260 i 261, na koju se Škerović poziva, takvih tvrdnja uopće nema.

³⁰ »Graeci nos docuerunt aliquando Fidem orthodoxam. Germani praedicant nobis Impias et animarum perditivas haereses. — Porro Ratio suadet: Ut propter hanc causam Graecis multas gratias agamus; Germanos autem fugiemus odiamusque, quasi dracones et demones.« (Politika II, 175.)

Značajno je za Škerovićev prikaz u cjelini da prilike u kojima se Hrvatska za Križanićeva života nalazila, poznaje vrlo površno. Već ga je Kukuljević, kojim se za to poznavanje jedino služio, mogao poučiti da »Hrvati u prvoj polovini XVII. vieka s ove strane Velebita mrziše Niemce do zla boga«, iako toj mržnji nije dao izrazito nacionalno obilježje.³¹ Ta se mržnja može pratiti i u drugu polovicu XVII stoljeća, kada dolazi do snažnog izražaja i u povijesti urote zrinsko-frankopanske. Križaniću je, dakako, bilo dobro poznato da svi Nijemci nisu protestanti, ali je vrlo dobro znao i to kakvu opasnost znači za slavenske narode germanizacija i kako se prosječan Nijemac, bez obzira na vjeru, odnosi prema Slavenu uopće. Njegova tvrdnja da »Nijemci mrze cijeli naš slavenski narod, a osobito ovo slavno kraljevstvo, nepomirljivom, vječitom, demonskom mržnjom«³² može se, doduše, ocijeniti kao pretjerana, ali se ne može poreći da svjedoči o duboko proživljenom iskustvu. Škerović, zacijelo, nije bez razloga izostavio u citatu na str. 101 upravo onu završnu rečenicu u kojoj Križanić, s obzirom na slavenske narode, dosuđuje ruskom caru zadaću da oni »učnut poznavat utiski i ostudy svoje, i ob osvjetljeniju naroda promyšljat, i Německij jarem iz vratov změtat.«³³

U istom poglavlju svoje »Politike« Križanić ne odobrava širenje ruske države prema sjeveru, istoku i zapadu, smatrajući jedino pravednim rat protiv krimskih i nogajskih Tatara. Protivno pravcu prema Baltiku — piše on — »sie vremena zdaetsja byt prilično: da se, z Božieju pomoštiju, širim k Černomu morju, i k jego bregom, i pristanom mnogo korystněim i potrebněim ot Varjaskih.«³⁴ Preporučujući Rusiji »rubeži širit k Jugu, a ne k Séveru, nit k Voztoku, nit g Zapadu.«³⁵ Križanić je dobro znao da to u stvari znači rat protiv turskog sultana kao suverena nad Krimom i Crnim morem, koje u to doba nazivaju na Zapadu »turskim jezerom«. Misao o ratu protiv Turaka Križanić je već zastupao u svojoj mladenačkoj Promemoriji iz g. 1641, koju je i završio s prijedlogom da ruski car protjera Turke s pomoću balkanskih ugnjetenih naroda i katoličkog Zapada — uz preduvjet unije.³⁶ Spominjući to mjesto u Križanićevu tekstu, Škerović zamjenjuje ime Turaka odn. Otomana općenitom riječju — »nevjernici« (14).

Međutim, Škerović se ne zadovoljava time da Križaniću odrekne svako slavensko osjećanje i da ga prikaže kao isključivog fanatika papinske premoći u kršćanstvu nego on nastoji da mu oduzme i svako moralno dostojanstvo opisujući ga kao čovjeka neiskrena i dvolična. Pri tom ističe tobožnji utjecaj

³¹ Kukuljević, n. dj., 24.

³² »Germani totam gentem nostram Sclauinicum, et praecipue hoc gloriosum regnum, oderunt implacabili, aeterno, demoniaco odio.« (Politika II, 260.)

³³ Politika II, 115.

³⁴ Na i. mj., 116.

³⁵ Na i. mj., 117.

³⁶ »... Esortarlo poi a far guerra contro i Turchi, communi nemici de' Christiani. Et in ciò apportate che la profetie non si confanno più con altro che con lui che habbia da espugnare gl'Ottomani, e che ciò sarà più facile a lui, che a qualsivoglia altro Prencipe, poiche i Greci lo favoriranno col far ribellione a Turchi, essendo egli del loro rito. Et i Bulgari, i Serbiani, i Bosnesi, Vallachi e Bogdanesi faranno l'istesso voluntieri per amor d'un Prencipe di commune loro lingua e natione;...« (Ante Kadić, Križanić' Memorandum, Jahrbücher für Geschichte Ost-europas, N. F., 12, 1964, 349.)

Macchiavellija na njega, ne uzimajući u obzir činjenicu da Križanić taj svoj navodni uzor izričito osuđuje.

Iako Škerović u pravilu prešućuje ono što se u Križanićevim spisima protiv njegovu prikazu, on je ipak bio primoran da ponekad upozori i na Križanićeve tobožnju nedosljednost i odstupanje od njegovih osnovnih načela, pa da, štaviše, dopusti neku opravdanost i zaključku prema kojem »u momentima Križanića misionara, Križanića rimokatolika-jezuitu pobjeđuje Križanić Slovenin i patriota slovenski« (99). Kolikogod on ovo priznanje ograničavao na »pojedine navode«, ono ipak pogađa u srž njegovu osnovnu tezu s kojom završava svoj spis tj. da je Križanić »bio duhovno otuđen od Slovenstva« (147) i da se »sav slovenski patriotizam našega Križanića sastoji u nabranjanju imena slovenskih naroda i plemena« (146).

Škerovićeve knjige nije u vrijeme svog izlaska niti ikada kasnije bila podvrgnuta ozbiljnoj kritici. Samo je poznati književni historičar Pavle Popović, kome je Škerović javno izrazio svoju »iskrenu zahvalnost« za njegove usluge prilikom izrade knjige, objavio o njoj iste godine pohvalnu ocjenu.³⁷ U veoma suzdržanom pristupu problemu o kojem piše i koji očigledno ne poznaje dovoljno,³⁸ Popović, doduše, priznaje Križaniću »naročiti značaj«, ali smatra da je on »precenjen« i da mu se »doista daje više nego što mu pripada, ili mu se bar oprašta više nego što bi bilo pravedno«. Ne ulazeći ni u kakvu detaljniju analizu zaključuje da se Škeroviću »jamačno ne može odreći — bar mi ne možemo — da ima prava u osnovi i u glavnom. Iz njegove knjige Križanić doista izgleda ‚nepopravimi‘ zanesenjaka, nepojmljiv upravo.« Popović se nije potrudio da tu tobožnju nepojmljivost provjeri na trijeznom i savjesno odmjerjenim izvodima Jagićeva djela. Zadovoljio se time da istakne kako, po njegovu mišljenju koje svakako podliježe diskusiji, Škerovićev rad »u pogledu izlaganja [...] stoji nad Jagićevim« (397).

III

Pošto su se 1945. pojavili prvi prijevodi nekih Križanićevih tekstova u hrvatskoj literaturi,¹ uslijedio je naskoro i opsežniji izbor iz Bezsonovljeva izdanja »Politike« na hrvatskom jeziku.² Uvod kojim je Vaso Bogdanov taj izbor popratio obilježio je početak posljednjeg odsjeka u proučavanju Križanićeve ličnosti i djela u Hrvata — srpski su pisci tek izuzetno u njemu sudjelovali — pa, iako se pri tom polazilo uglavnom od Jagićeva prikaza, ne može se poreći da je poneko pitanje bilo od tada temeljitije raspravljeno, a da je pridošlo i ponešto novih podataka, važnih za ocjenu Križanića u cjelini.

Bogdanov je pristupio problemu Križanića s oskudnim poznavanjem njegovih spisa i literature o njemu, prilagođujući se nekim tendencijama u su-

³⁷ Prilozi za književnost, jezik, folklor i istoriju 16, 1936, 396—397.

³⁸ Dokazuju to njegove ograde, kao: »po svemu što o njemu (tj. Križaniću; J. Š.) znam«; »kako mi izgleda« i sl.

¹ Hrvatska svjedočanstva o Rusiji. Priredio dr. Josip Badalić, Zagreb 1945. Pored nekih odlomaka iz »Politike« ovdje su prevedeni Križanićevi spisi: »Putno opisanje ot Lewóva do Moskwi« i »Beszida ko Czirkásom«.

² Križanić Juraj, Politika ili razgovori o vladalaštvu. Preveo s ruskog Mate Malinar. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb 1947, str. 364. Uvod V. Bogdanova, 5—47.

vremenom političkom životu. Budući da je tih tendencija kasnije nestalo, on je u ponovnom izdanju svoga teksta³ štošta izostavio, a neke pretjerane tvrdnje ublažio. Iako se najzad priklanja Jagićevoj ocjeni, ipak se u razmatranju nekih osnovnih pitanja pokazao kolebljivim i nedosljednim. Vjerskom je momentu nastojao umanjiti njegovo značenje, a političku ideju Križanićevu sveo je na pretpostavku o ujedinjenju Slavena u »vlastitu, nezavisnu slavensku državu« (80). Nastojeći da Križanića prikaže u socijalnom obziru što naprednijim, on je ustvrdio i to da je Križanić »usprio svladati svoju klasnu plemićku ograničenost i profesionalnu svećeničku uskogrudnost« (56), a njegov odnos prema ruskom plemstvu nije, iz razloga terminološke prirode, ispravno shvatio.

Na potonji propust upozorio je u svojoj ocjeni spomenutog izdanja Jaroslav Šidak,⁴ koji je tom prilikom pokušao da u cjelini ocrtta Križanićev misaoni lik. Polazio je pri tom od činjenice da »u podlozi svega Križanićeva naziranja leže vrlo realna i tvrda životna iskustva« (377), koja su proizlazila iz tadašnjih prilika u Hrvatskoj, a posebnu je pažnju obratio njegovim socijalnim pogledima konstatirajući da se on »usprkos svemu odlučno zalaže za feudalni društveni poredak«. Iako je taj zaključak potkrijepio s dovoljno dokaza, ipak nije previdio i protuslovlja koja su značajna za Križanićevu ocjenu nekih društvenih slojeva kao što su plemstvo i, napose, trgovačka buržoazija (378). Sto se, pak, njegovih ekonomskih pogleda, u odnosu prema merkantilizmu, tiče, zastupao je mišljenje da oni, »ma kako bili u pojedinostima zanimljivi, ne prelaze ovaj historijom određen okvir«, pa Križanić, prema tome, »nije pisao nikakvu utopiju« (378). U osnovnom pitanju odnosa između nacionalne i vjerske ideje smatrao je »najbližim istini« mišljenje Valjdenberga i Jagića (376).

Isto je stanovište zauzeo u svojoj ocjeni Dacjukova rada istaknuti književni historičar Mihovil K o m b o l.⁵ S vrlo dobrim poznavanjem problematike odbacio je tezu B. D. Dacjuka kao netočnu i ustvrdio da su Valjdenberg i Jagić »razumno povezali ova oba pravca Križanićeva djelovanja (ako ih i nisu historijski dovoljno produbili)« (307). Pobjijajući, nadalje, Dacjukovu proizvoljnu pretpostavku o utjecaju Machiavellija na Križanića, ponešto je suzdržljivo zaključio da će »na sigurnijem putu biti po svoj prilici oni, koji smatraju, da Križanićevi osnovni teoretski nazori o državi potječu iz Tome Akvinskoga, kako su ga interpretirali u tadašnjim isusovačkim kolegijima, što dakako ne znači, da se Križanić nije koristio i novijim piscima i teoretičarima apsolutne i samostalne nacionalne monarhije, nalazeći praktičnu potvrdu za njihove teorije naročito u ruskoj historiji« (311). Važna je, najzad, Kombolova napomena da, »obuzet od mladosti svojom idejom o djelovanju u Rusiji, Križanić kraj sve svoje ogromne načitanosti nije očito dospio da prati kulturni rad u svojoj domovini, pa je čudno, da nije znao ni [...] za Mavra Orbinija [...]« (310)

³ Vaso Bogdanov, O Jurju Križaniću i njegovoj »Politici«. Likovi i pokreti, Zagreb 1957, 51—89.

⁴ Djelo I, 1948, 376—379.

⁵ Mihovil K o m b o l, B. D. Dacjuk, Jurij Križanić. Očerk političeskih i istočičeskih vzgljadov. Historijski zbornik II, 1949 307—312.

Jovan Radonić je, naprotiv, bio uvjeren⁶ da je upravo Orbini »mnogo uticao« na Križanića, iako to mišljenje nije mogao potkrijepiti nikakvim dokazom. U ocjeni Križanićeve ličnosti priklonio se sudu Đure Daničića koji je, po njegovu mišljenju, »skoro jedini [...] ponajtačnije shvatio ličnost zanesenjaka Križanića« (132). Smatrao je da se Jagić, »kraj sve kritičnosti, nije mogao svagda oteti uticaju ruske slovenofilske škole« (132), ali je Škerovićevo mišljenje ocijenio »samo donekle opravdanim« (133). Slično Dacjuku, iako ga nije poznao,⁷ izrazio je mišljenje da je »kod Križanića za vreme drugoga njegova bavljenja u Rusiji i u progonstvu u Sibiru nastao snažan prelom u duši. Možda bi se moglo reći da je u njega, usled prekida svih veza sa Propagandom, donekle oslabio interes za uniju.« (133) S obzirom na činjenicu da su Grci imali velik utjecaj na dvoru cara Alekseja, Radonić je izrazio misao da su upravo oni odgovorni za Križanićevo progonstvo (135). Usprkos stanoovitom kolebanju u donošenju sudova, koje nije pokušavao približe obrazložiti, ipak je na kraju usvojio kao ispravno Jagićevo mišljenje, prema kojemu je Križanić ostao privržen »idealima svoje mladosti« (136).

Ma koliko do sada spomenuti prilozi zaslužuju, iz različitih razloga, pažnju, oni nisu u razmatranje Križanićeve problema unijeli ništa bitno novo. To vrijedi i za raspravu Josipa Badalića o »Jurju Križaniću — pjesniku Ilirije«,⁸ koju je autor 1970. gotovo svu doslovno prenio u svoj, nešto opširniji, prilog kojem je dao naslov »Juraj Križanić kao pjesnik«.⁹ Pjesme, koje u cjelini donosi zajedno s faksimilom njihova tiskanog teksta, prvi je — kako je već naprijed istaknuto — otkrio i ponovo publicirao E. Fermendžin prije sedam desetljeća. Prema tome, u ovom se slučaju radi o dosada jedinom pokušaju analize i značenja tih pjesama za cjelinu Križanićeve rada.¹⁰

Budući da su te pjesme izašle 1655. u zborniku A. Kirchera pod zajedničkim naslovom »Illyria«, Badalić zaključuje da Križanić u njima »istupa [...] kao predstavnik ilirskog naroda« (199) i da je njegova »Ilirija« »pjesnička i idejno-politička manifestacija etničkoga jedinstva južnoslavenskih naroda u cilju njihova objedinjavanja u obrambenu 'ilirsku' zajednicu«, koja bi »imala biti branom protiv nadiranja i dominacije Turaka na južnoslavenski prostor [...]« (210—211) Prema tome, Badalić pridaje tim pjesmama izrazito programatsko obilježje, koje još pojačava pretpostavkom da je Križanić pri tom »predviđao hrvatski jezik temeljnim narječjem, odnosno jezikom budućega ilirskoga (međuilirskog) jezika« (201). Iako ne govori izričito o nekom Križanićeveu »programu jugoslovenstva«, gornji citati ga u potpunosti izražavaju.

Međutim, da li Križanićeve pjesme dopuštaju takvu interpretaciju? Križanić, doduše, razlikuje »harvačku« dumu od »sarbske« i »latinske« davorije, a posebnu je »pisan« ispjevao »staroslovinski« (sclauonice antique). Ni po če-

⁶ Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, Posebna izdanja SAN 155, Beograd 1950, 132—136.

⁷ Radonićevo djelo »prikazano« je 15. II 1946, a iste godine je izašla i Dacjukova knjiga.

⁸ Josip Badalić, Juraj Križanić — pjesnik Ilirije, Radovi Slavenskog instituta 2, Zagreb 1958, 5—23.

⁹ Slavia, XXXIX, Prag 1970, 198—217.

¹⁰ U daljnjem se tekstu oznake strana kod pojedinih citata odnose na izdanje u »Slavii«.

mu nije »očito« da potonji naziv upućuje na bugarski narod, koji Križanić inače pod njegovim imenom dobro poznaje, a ne stoji ni to da su se već tada, u XVII stoljeću, »jezični termini ‚staroslovinski‘ i ‚crkvenoslovinski‘ [...] poistovjećivali s terminom ‚starobugarski« (202).¹¹ Ni jedna od tih pjesama nije ispjevana na slovenskom jeziku — činjenica koja ne iznenađuje jer je Križanić upravo 1652, kada ih je Kircher unio u prvu knjigu svog zbornika, odricao Slovincima pripadnost »Iliriji« i to ne u političkom nego u jezičnom smislu. Ograničio se, dakle, na hrvatsko i srpsko jezično područje.

Povodeći se za Jagićem,¹² Badalić povezuje »latinsku« davoriju s »katoličkim (dalmatinskim i bosansko-hercegovačkim) Ilirima« i tvrdi, štaviše, da ona »tu i tamo« podsjeća »u svojoj jezičnoj i poetskoj fakturi na pjesnički izraz stare hrvatske (dubrovačko-dalmatinske) književnosti« (203). Mate Hraste, naprotiv, konstatira¹³ da u toj pjesmi »ima također najviše elemenata čakavskih«, a da je Križanić »izgleda [...] dubrovački jezik poznao malo, slabo ili nikako«. Budući da ni »srpska« davorija nije ispjevana čistom štokavštinom,¹⁴ što preostaje najzad od te »Križanićeve vizije« koja bi — prema Badalićevu, nimalo historijskom, mišljenju — trebala da obuhvati »u stvari one slavenske prostore Balkana, koji su gotalici (! J. Š.) maštu i stvarnost velikih vremena Simeona Bugarskoga, Dušana Srpskoga i Tomislava Hrvatskoga, a zatim i prvih idejnih predšasnika slavizma [...]« (204)?!

Ništa bolje ne stoji ni s tobožnjom protuturskom tendencijom Križanićeve »Ilirije«, koja pretpostavka počiva isključivo na tekstu »Alokucije« što slijedi iza Križanićevih pjesama i njegova potpisa. Iako Badalić na jednom mjestu (207) i sam smatra »najvjerojatnijim« da ti stihovi potječu »iz pera samog izdavača i urednika«, on ipak govori o »posebnoj Križanićevoj i dosad nezapaženoj Alokuciji«, o tome da je Križanić »dodao [...] i latinski prijevod Alokucije« (205) itd. Križanić je doista u svojim kasnijim spisima često spominjao »Zadunajske Slovence«, kako je nazivao Bugare, Srbe i Hrvate, a ruskom je caru dosudio zadaću da im pomogne ponovo steći državnu nezavisnost, ali nekoj ideji o njihovoj zajedničkoj državi nema u tim spisima traga.¹⁵

Nastojeći da objasni genezu Križanićeve »pjesničkog ilirizma«, Badalić je ustvrdio (»sva je prilika«) da njegova »ilirska' i ‚sveslavenska' raspolože-

¹¹ U bilj. 25, str. 212, Badalić tvrdi da je značenje staroslovinski = starobugarski poznato »svakom slavisti kao abecedna činjenica (prema svojedobnoj terminološkoj upotrebi)«, ali ne kaže o d k a d a takva praksa postoji.

¹² Jagić, Juraj Križanić, 92: »Pod ‚latinima' imao je na umu, sasvim u duhu narodnog mišljenja, štokavce južnih krajeva.«

¹³ Mate Hraste, Prinosi poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5, Zagreb 1963, 32.

¹⁴ Hraste, na i. mj.

¹⁵ Prema Badaliću (208), Križanić je uvjeren da nijedan dio »Zadunajskih Slovjencaca« »nije kadar sam za sebe obrazovati svoje ‚kraljevstvo', pa su prema tome upućeni na zajednicu ‚Zapadnih Slovjencaca', na Iliriju«. Podatak u Bezsonova II, 336, na koji se Badalić poziva, ne dopušta tako uopćeno tumačenje. Na tom mjestu Križanić piše o kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji kao jednoj jedinstvenoj državi i dodaje: »Immo omnis illa terra (quatenus hodie possidetur a Germanis, et quatenus a uicina Istria, Bosnia, et Serbia, distinguitur) non sufficit ad unum exiguum et pauperrimum regnum constituendum.« Prema saopćenju I. Goluba (Historijski zbornik 1968—69, 224), Križanićev autograf posvete koji u Kircherovu zborniku prethodi njegovim pjesmama nema naslova »Illyria« niti završetka s pozdravom caru Ferdinandu III, pa su oni u tiskani tekst uneseni tek naknadno.

nja potječu još iz njegovih studentskih godina u zagrebačkom Isusovačkom kolegiju, gdje je imao prilike upoznati, među ostalim, i djela Possevina, Joviusa, Herbersteina, Orbina i sl.« (211). Ostavljajući po strani pitanje, koliko se gimnazijski đak koji je Zagreb napustio već 1635,¹⁶ sa svojih 18 godina, mogao služiti tom knjižnicom, neprijeporna je činjenica da se među povijesnim djelima u Inventaru knjižnice zagrebačkoga kolegija iz 1774.¹⁷ ne nalaze djela Possevina, Herbersteina i Orbinija. Ta je činjenica važna osobito zbog toga što Badalić smatra da je upravo Orbinijevo djelo bilo Križaniću »glavnim naučno-informativnim uporištem pri njegovoj koncepciji Ilirije, a zatim i njegove sveslavenske ideologije«,¹⁸ iako konstatira da Križanić u svojim objavljenim djelima nigdje Orbinija ne citira.¹⁹

Pitanje Orbinijeva utjecaja na Križanića svakako je jedno od najspornijih u problematici oko geneze njegovih ideja. Pretpostavka o tom utjecaju nekako se nameće sama od sebe, ali ni jedan od pisaca koji je zastupaju nije je mogao potkrijepiti barem sličnošću izlaganja ili istovetnošću podataka. Badalićeva misao²⁰ da Križanić ne spominje Orbinija zbog toga što je njegovo djelo »bilo na papinskom Indeksu zabranjenih knjiga, pa je Križanić, kao svećenik, morao o tome voditi računa i ustegnuti se od javnog citiranja toga zabranjenoga djela«, ne može se uzeti u obzir iz više razloga. Pišući svoja glavna djela, koja ionako nije namijenio tisku, u dalekom progonstvu, Križanić se nije sustezao da često ustvrdi i ono što bi u Rimu jedva kada mogao javno izreći. Osim toga, primjer Jeronima Pastricia, koji se u sporu oko pripadnosti Slovenaca Iliriji, u što je — kako je već rečeno — i Križanić bio upleten, 18. II 1652. u svom odgovoru izričito pozvao i na pisanje »Maurusa Orbinusa in Regno di Slavi«,²¹ dokazuje da javno citiranje toga djela nije bilo ni u samom Rimu zabranjeno. Utoliko više iznenađuje Križanićevo šutnja.

Isti dojam — kako je već istaknuto — pobuđuje i danas činjenica da Križanić nigdje ne pokazuje ni neko poznavanje hrvatske književnosti u Dubrovniku i Dalmaciji. Badalić, doduše, ne smatra tu činjenicu neospornom, ali svoj »kritički stav u tom pitanju« (203, bilj. 8) nije mogao potkrijepiti ni jednim podatkom osim onoga koji je već upotrijebio Antun Radić. Međutim, Križanićev spomen »pesni« o smrti sultana Osmana i osveti Mehmedovoj, u njegovu spisu »O proročanstvima«, ne dokazuje još da je on »znao barem za Gundulićeve Osmana«, kako Radić »gotovo pouzdano« zaključuje.²² Gundulićevo djelo bilo je tada, i još dugo kasnije, poznato u rukopisu, pa se ne čini vjerojatnim da je Križanić upravo samo to djelo smatrao vrijednim spomena ne uzimajući u obzir ni jedno od brojnih štampanih izdanja i Gundulića samog

¹⁶ Usp. Albe Vidaković, »Asserta musicalia« (1656) Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe, Rad JAZU 337, 1965, str. 52, bilj. 32.

¹⁷ O toj knjižnici usp. Tomo Matić, Knjižnice zagrebačkoga, varaždinskoga i požeškoga kolegija i osječke misije, Vrela i prinosi 11, Sarajevo 1940, 59. — Spomenuti Inventar nalazi se u Arhivu Hrvatske, A. C. C. 1774, Junius, 121. Knjige »sub titulo historicorum« navedene su na str. 145—156.

¹⁸ Badalić, n. dj. (bilj. 8), 17.

¹⁹ Tvrđnja E. Wintera, Russland und das Papsttum I, Berlin 1960, 336, da »ausdrücklich hebt Križanić die weite Verbreitung« Orbinijeve knjige, nije točna.

²⁰ Badalić, n. dj. (bilj. 8), 18.

²¹ Usp. Črnčić, Prilozi, n. dj., 101.

²² A. Radić, n. dj., 386: »No iz djela, što ga je obreo Sokolov, gotovo pouzdano doznajemo, da je Križanić znao barem za Gundulićeve Osmana.«

i drugih pisaca. Osim toga, Gundulić ne pjeva o osveti Mehmedovoj, pa i ta činjenica upućuje na neki drugi spjev. Pogotovu je bez osnova Badalićeva tvrdnja da je Križanić poznavao i »pjesničke vapaje« Marka Marulića (206).

Sva su ta pitanja važna za objašnjenje Križanićeva shvaćanja o iskva-renim jezicima Južnih Slavena. Iako je on u toj stvari otišao u skrajnost, nije među suvremenicima iz sjeverno-hrvatskih krajeva ostao osamljen. Katarina Zrinska je u predgovoru svom »Putnom tovarušu« (1661) ustvrdila da se »skoro zmeđu vsega svita jezikov najmanje hrvackoga ovo doba štampanih knjig nahodi«, zbog čega je i priredila taj džepni molitvenik, »iz nimskoga na hervacki jezik istomačen i spravljen«. A Vitezović je u predgovoru svom »Odi-ljenju sigetskom« (1684) objasnio izdavanje toga spjeva »najveće toga radi, da slavni Hrvatski Jezik naš u tuliko pozabljenje ne dohodi, da skoro vikovični (na jedno rečenje) Domorodci materinskim Jezikom dobro općiti i svaku rič pravim nje imenom spovidati ne mogu.«²³

Ni u osnovno pitanje o Križanićevu idejnom stajalištu nije Badalić unio ništa novo nego ga je, štaviše, suviše zamrsio. Opravdano je ustvrdio da »ne valja u izrazito defenzivnoj ideologiji Križanićevoj nalaziti ma kakav panslavizam, a njega nekritički ili čak tendenciozno nazivati 'ocem pansla-vizma'«,²⁴ ali je pogriješio kada zaključuje da je u tom »južnoslavenskom nacionalistu« — kako ga on naziva — »ilirsko i slavensko jedinstvo generalna strateška linija, dok podređenoj komponenti, njegovoj suradnji s Rimom (misionarstvo), pripada samo taktička uloga.«²⁵

Iako su A. Brückner (1887) i V. Valjdenberg (1926/27) već utvrdili »blisku idejnu vezu« između Križanića i I. T. Posoškova, J. Badalić se 1963. po-novo vratio tom pitanju nastojeći da dokaže kako se ne radi o srodnosti u shvaćanjima dvojice samostalnih mislilaca nego o neposrednom utjecaju Kri-žanićeve »Politike« na »Knjigu o skudosti i bogatstvu« Posoškova (1724).²⁶ Pri tom on, na žalost, nije pošao od analize Valjdenberga,²⁷ koga tek usput spo-minje, a koji je svoje mišljenje vrlo temeljito obrazložio. Usprkos mnogim istovetnim nazorima u te dvojice pisaca, Valjdenberg je upozorio i na bitne razlike u njihovim koncepcijama, osobito u shvaćanju »ideje pravde«, kojoj Posoškov, za razliku od Križanića, podređuje sve funkcije državne vlasti. Badalić je, naprotiv, uzeo za polaznu točku svojih razmatranja nedovoljno pouzdane vijesti o »mnogim prijepisima Križanićevih radova«, iako je već Jagić ispravno zaključio da su sve te »kombinacije o mnogim eksemplarima Križanićevih djela na pijesku građene«.²⁸

²³ Na iskva-renu »čistoću slavnoga Domovinskoga jezika«, osobito »u Sloven-skih Varaših«, Vitezović se žali i u »Pripomenku« svog »Priročnika« (1702).

²⁴ N. dj. (bilj. 8), 21, bilj. 28.

²⁵ Na i. mj., 21 i 22.

²⁶ Josip Badalić, Juraj Križanić — preteča Ivana T. Posoškova, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 5, Zagreb 1963, 5—23.

²⁷ V. Valjdenberg, Posoškov i Križanić u ih obćestvenno-političkih voz-zrenijah, Slavia V, Prag 1926/27, 745—762.

²⁸ Iako Jagić (226) ne smatra ni »iz daleka tako sigurnim« podatak Bezsonova o rukopisu »Politike« na »češkom« jeziku koji je car Fjodor dao 1681. dopremiti na dvor, Badalić tvrdi »da se i u tom slučaju može raditi samo o Križanićevoj Politici« (19), a pri tom se u bilješci 75 poziva na — Jagića. Na isti je način (bilj. 76) postupao s podatkom o tobožnjem nalogu cara Petra I da se »saberu i izdaju svi Križanićevi radovi«, iako Jagić ni taj podatak ne smatra »sasvim pouzdanim« (226).

Prelazeći na usporedbe u pojedinostima Badalić nije za svoju tezu donio uvjerljivih dokaza. Već u prikazu odnosa obojice pisaca prema ruskom kleru nailazimo na neobičan argument prema kojem je sve što je Posoškov iznio o moralnoj razini klera »sadržano, silom prilika, u neizravnom obliku u djelu (Političke misli) i životu (progonstvo u Tobolsk) Hrvata i katolika Jurja Križanića, smjeloga kritika ruske stvarnosti 17. stoljeća« (8)! U kritici pravnog stanja Posoškov, kako Badalić i sam konstatira (10), nije mogao slijediti do kraja Križanića, zadovoljavajući se »uglavnom preporukama umjerenijih administrativnih mjera«. Mržnja na strance, ma koliko bila značajna i za Posoškova, ne potječe iz istog korijenja kao Križanićeva ksenofobija, pa, prema tome, zaključak o Križaniću »kao neposrednom inspiratoru« (11) nije rješenje koje se nužno nameće. U tumačenju Križanićeva teksta kojim Badalić potkrijepljuje svoje izvode imo mjesto koja nisu u skladu sa citatima. Križanić, na primjer, zahtijeva uvođenje careva monopola na vanjsku trgovinu, ali ne uključuje u to »i unutrašnju distribuciju trgovinskih dobara«, kako Badalić tvrdi (10). Citirani odjeljak o »vdovicama« koje bi trebale da odgajaju djevojke ne odnosi se na pitanje »upošljavanja u zanatstvu neuposlone ženske radne snage«, kojem bi »lucidni Križanić« bio, tobože, »prvi pobornik u slavenskoj nauci« (14). Križanić ne izjednačuje pojam »černjaka« sa »seljacima poljoprivrednicima« — kako to čini Badalić (17) — nego obuhvaća njime sve društvene slojeve osim plemstva i svećenstva, dakle sve one koji žive »ot težanija, remeslov i trgovanija«, tj. od obrađivanja zemlje, obrta i trgovine. Nije, najzad, ispravno svoditi Križanićev načelan odnos prema apsolutnoj monarhiji na nekakav »podanički« i »oportuni« stav (17).

Usporedo s Badalićevim prilogom o Križaniću kao preteči Posoškova, Mate Hraste je objavio svoje, naprijed spomenute »Prinose poznavanju hrvatskosrpskog jezika J. Križanića«. ²⁹ Ne ulazeći u pitanje jezika kojim je on pisao »Politiku«, pa ni »Gramatiku«, Hraste se ograničio na razmatranje o jeziku njegova rodnog mjesta, koje, za razliku od drugih, ubicira u »kaštelu između zaseoka Obrha i sela Ribnika u župi Lipniku« (28). Pošto je konstatirao da taj kraj pripada području čakavštine, s nekim kajkavskim »crtama«, on je, na temelju jezične analize Križanićevih pjesama, došao do zaključka da Križanić »nije nikada pisao čistim jezikom jednoga određenog kraja ili jednog dijalekta« i da je »njegov jezik miješanje osobina različitih krajeva i različitih dijalekata, jer se u jeziku nije mnogo ogledao za onim što su i kako pisali njegovi suvremenici« (32). Protivno Jagiću i Maretiću, smatrao je »sigurnim« da je Križanić »pored narodnog čakavskog govora svoga kraja morao poznavati i dalmatinske čakavske pisce svoga vremena« (31), ali osim grafije, u kojoj se, prema mišljenju Hraste, držao pretežno dalmatinskih pisaca, osobito u označavanju vokalnog *r* (32), nije tu svoju tvrdnju potkrijepio dokazima.

Na potpuno različit način prišao je nešto kasnije problemu »Jurja Križanića kao jezikoslovca« Milan Moguš, iako je svoje shvaćanje iznio tek u osnovnim crtama. ³⁰ On ocjenjuje Križanića kao »dobrog lingvistu«, koji se »nije od nužde bavio jezikom«, nego je »jezikoslovac bio u njemu prisutan isto toliko koliko i misionar ili političar«, pa su »jezični problemi rasli i sazrijevali u njemu kao nešto što je bilo sastavnim dijelom njegovih htijenja«.

²⁹ V. bilj. 13.

³⁰ Kolo, n. s. VI, Zagreb 1968, 356—362.

U koncipiranju njegova sveslavenskog jezika Križaniću je, misli Moguš, bio uzorom latinski jezik, pa »ono što je zapadnom svijetu bio latinski, to je istočnom trebao biti — Križanićev«. Pri tom je »osnovni princip« njegova rada bila »u potrebljivost novoga jezika u svim njegovim službama«, zbog čega je »i njegova gramatika u biti više skup operativnih pravila kako se najbolje služiti jezikom, a manje skup propisa koji bi strogo fiksirali koji se oblik baš mora upotrijebiti«.

U istu grupu radova ide i studija Toma Eekmana koja je 1966. objavljena na srpskom jeziku pod naslovom: »Vuk kao reformator ćirilске ortografije i Juraj Križanić«.³¹ Eekman je pokazao da su Križanićevi planovi za ispravljanje ćirilice »u mnogome istovetni sa Vukovim« (89), iako on u tome nije uvijek postupao dosljedno.

Nakon što je Jaroslav Šidak 1962. u Enciklopediji Jugoslavije pokušao da u cjelini prikaže rezultate dotadašnjih stoljetnih istraživanja o životu i radu J. Križanića,³² previdjevši pri tom njegovo značenje na području muzike, ponovo se Križanićevom pojavom, s osobitim obzirom na njegove radove o muzici, pozabavio 1965. muzikolog Albe Vidaković.³³ Iako problem Križanića-muzičara nije ovom raspravom do kraja iscrpljen, ipak je ona obilježila važnu prinovu u sveukupnoj literaturi o njemu. Autor se nije ograničio na zadanu temu nego je, s pravom, zahvatio širi okvir Križanićeva života i pri tom uspješno riješio neka pojedinačna pitanja, a za neka predložio dobro promišljena rješenja. Među potonjima zavređuju posebnu pažnju njegova misao da je Križanić od povratka iz Moskve s kraja 1648. do početka 1650, kada se pojavljuje u Beču, boravio kod ostrogonskog nadbiskupa Đure Lippaya, možda u Trnavi (98). »Uza sve to ima u raspravi nekih netačnosti koje pokazuju da Vidaković nije uspio potpuno ovladati kompleksnom problematikom Križanićeve ličnosti«, a ima u njoj i suvišnih »pretjerivanja, za koja u djelima Križanića nema ni najmanje podloge«.³⁴

Iste godine (1965) počeo je objavljivati svoje priloge o Križaniću Ivan Golub, koji je godinu dana prije izdao u Rimu dio svoje disertacije »De mente ecclesiologica Georgii Križanić« (1964, 85).³⁵ Poslije više od sedam desetljeća opet je jedan istraživač počeo hrvatsku literaturu obogaćivati novim izvornim podacima i shvaćanjima o Križaniću. Pošto je u prilogu: »Uz susret

³¹ Anali Filološkog fakulteta 5, Beograd 1965 (izašlo 1966), 86—94.

³² Enc. Jug. V, 416—418. — Isti je autor unio Križanića i u »Historiju naroda Jugoslavije« II, 1960, 1009—1011 te 1116/17 (kritički pregled literature do 1958).

³³ V. bilj. 16.

³⁴ Usp. o raspravi Vidakovića ocjenu J. Šidaka u Historijskom zborniku XXI-XXII, 1968—69, 661—662. — O Križanićevu djelu »Asserta musicalia«, koje je pored pjesama jedino od njegovih spisa bilo za života objavljeno, pisao je nedavno i Ivan Golub u članku: »O sačuvanim primjercima Križanićevih Asserta musicalia«, Arti musices 2, Zagreb 1971, 31—41. Njega je, za razliku od Vidakovića, zamimala prvenstveno »sudbina primjeraka« toga spisa, tj. »ukoliko je ona, u većem ili manjem stupnju izraz, odnosno odraz same Križanićeve sudbine« (32). Njegov je prilog utoliko vredniji pažnje jer je autor i sam uspio u Rimu pronaći jedan do sada nepoznat primjerak Križanićeva spisa, a pored toga je razmotrio i dosta zamršeno pitanje nekih drugih Križanićevih spisa o muzici.

³⁵ O tim prilogima koji su izašli do g. 1969. usp. J. Šidak, Prinos Ivana Goluba proučavanju Jurja Križanića, Historijski zbornik XXI—XXII, 1968—69, 584—586.

Jurja Križanića i protopop-Avakuma«,³⁶ slikovito usporedio tu dvojicu strastvenih boraca za svoje ideale, Golub je, u obliku jednog »saopćenja«, izložio »Pojam filozofije u Jurja Križanića«³⁷ i konstatirao da je »filozofska misao, u ovom ili onom stupnju, prisutna gotovo u svim Križanićevim spisima« (471), ali da on svoje tomističko poimanje filozofije nije dovoljno razgraničio od teologije, slijedeći u tome vjerojatno primjer sv. Augustina, na što je već upozorio Valjdenberg.³⁸ U daljnjem prilogu: »Juraj Križanić kao preteča kršćanskog ekumenizma«,³⁹ Golub je na jednom primjeru pokazao da su Križanićeva shvaćanja, pogotovu ekleziološka, »obilježena povijesnošću«, koja se sastoji »u uočavanju smislene suvislosti« u povijesnom zbivanju. Pri tom je upozorio na, metodički veoma važnu, okolnost da je teško prosuditi »što je u Križanićevu ekleziološko-političkom tumačenju proroštva i povijesti njegovo bogoslovno i političko uvjerenje, a što prilagođenje adresatima, što iznošenje argumenata uvjerljivih za adresate koji ne moraju biti izrazi i Križanićeva uvjerenja« (98). U kraćem članku o »Nepoznatoj glazbenoj djelatnosti Jurja Križanića u Rusiji«,⁴⁰ Golub je u proučavanju Križanićeve djelatnosti unio jedan nov moment svojim zaključkom da »glazbena zanimanja nisu [...] Križanićev uzgredni posao, već su djelatnost koja je posve uklopljena kao faktor u Križanićev unionističko-slavistički rad«.

U svom, do sada najopsežnijem, radu pod naslovom: »Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu«,⁴¹ Golub je veoma detaljno prikazao cjelovit tijek spora koji se od 1652—56. vodio o pravu Slovenaca, u stvari Kranjaca, da kao pripadnici »ilirskog« naroda budu članovi bratovštine i kaptola sv. Jeronima. Križanić je, kao što je poznato, odigrao u tom sporu važnu ulogu, ali je svojim postupcima stavio svakog istraživača pred izuzetno težak problem koji odlučno utječe na cjelovitu ocjenu njegove ličnosti. Golub je, nadovezujući na mišljenje Antuna Radića, s pravom zamjerio Jagiću neispravno prevođenje Križanićeva opravdanja, a očitigli neskklad u izjavama Križanića o »ilirstvu« Slovenaca prevladao usvajanjem Križanićeve obrane da je argumente koje je podnio J. Pastroiću protiv tog »ilirstva« iznio zato »da bi pokazao njihovu neodrživost« (221). Pri tom nije olako prešao preko činjenice da je upravo Križanićevo pismo Pastroiću imalo gotovo presudno značenje za konačan ishod spora i da je u svakom slučaju baš ono učinilo kasnije nastojanje Križanića u prilog pripadnosti Slovenaca »ilirstvu« uzaludnim. U završnoj fazi toga spora Križanić je protiv sebe imao

³⁶ Bogoslovska smotra 35, 1965, 357—368.

³⁷ Na i. mj, 37, 1967, 469—475.

³⁸ Filozofske nazore Križanićeve počeo je proučavati i poznati marksistički filozof Dušan Nedeljković, ali je on 1968. objavio tek »prva četiri odeljka iz opsežnijeg studijskog ogleđa« pod naslovom: »Filozof Juraj Križanić« (Letopis Matice srpske, knj. 401, 44—58). Osnovna misao koju ovdje iznosi jest konstatacija da je Križanićev dijalektički stav, njegov »opšti, filozofski odnos prema protivurečnostima«, »prva i bitna osnova njegovog filozofskog pogleda na svet, društvo i čoveka a zatim i svih njegovih političkih ideja« (49). Ovu tezu, dakako, trebat će tek potkrijepiti detaljnom analizom Križanićevih shvaćanja u pojedinostima.

³⁹ Encyclopaedia moderna V, Zagreb, 1969/70, br. 11, 94—98.

⁴⁰ Sveta Cecilija 35, Zagreb 1969, 18.

⁴¹ Historijski zbornik XXI—XXII, 1968—69, 213—258.

i tako uglednog protivnika kakav je bio njegov nekadašnji prijatelj i historik Juraj Ratkaj — na što je, među ostalim, tek Golub upozorio (253—255).

Iako je Golubovom raspravom, punom važnih podataka, historijat spora oko prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove dobio zacijelo potpun i konačan prikaz, ipak se čini da je Jagićev sud u osnovi ispravan. U prilog takvom mišljenju govorila bi činjenica da je Križanićeva dosljedna šutnja o Slovencima u njegovim kasnijim radovima sasvim u skladu s njegovim prvobitno negativnim stanovištem iz g. 1652. U dosada pronađenim spisima Križanić ni jednom prilikom ne spominje Slovence kao južnoslavenski narod odnosno »Zadunajske Slovjence« u koje isključivo ubraja Bugare, Srbe i Hrvate. Poznato je da on uopće razlikuje samo šest slavenskih naroda, među kojima nema Slovenaca. Štaviše, njegova se argumentacija iz pisma Pastriću poklapa s njegovom pesimističkom ocjenom jezične i etničke otuđenosti nekih, germanizaciji izloženih, slavenskih naroda. Najzad, Jagić opravdano ističe da je »ova njegova argumentacija izrađena oštro dijalektikom, skolastičnim redanjem misli, do čega je uvijek mnogo držao« (87).⁴²

* * *

Ako još jednom bacimo pogled na stoljetno bavljenje Križanićevom ličnošću u hrvatskoj i srpskoj literaturi, onda se prva faza, koja postizava vrhunac u djelu V. Jagića 1917, odlikuje svojim prinosom mnogih dragocjenih podataka i najopsežnijom sintezom dotadašnjih rezultata u znanstvenoj literaturi uopće. Daljnje dvije faze ne pokazuju više te odlike, iako se posljednja od njih razlikuje od prethodne ponovnim traganjem za novim izvornim podacima i produbljenijim ulaženjem u neka područja Križanićeve djelatnosti. Međutim, put do ponovne sinteze, slične Jagićevoj, još je dalek.⁴³

⁴² Isto mišljenje o promjeni u Križanićevu držanju zastupa i Jovan Radonić, Jeronim Pastrić, istorik XVII veka, Glas SAN 190, 1946, 59—62, objašnjavajući je promijenjenim odnosom Križanića prema Pastriću (60).

⁴³ Posljednji pokušaj da u vrlo sažetom obliku prikaže Križanićevu ličnost poduzeo je Jakša Ravlić u članku: Juraj Križanić, Forum IX, knj. XX, 1970, 73—94. Iako popis »važnije literature« o Križaniću na kraju sadržava čak 53 jedinice, među njima nema mnogih rasprava bez kojih se poznavanje Križanićeve života i rada ne može danas zamisliti, a gotovo potpuno su izostavljeni brojni prinosi iz najnovijeg razdoblja nakon 1945 (Goljdberg, Morduhovič, Badalić, Kadić, Vidaković, Golub i dr.). Uneseni su, naprotiv, tekstovi koji to ne zavređuju ili nemaju uopće veze s predmetom, a ima i pogrešaka koje se teško mogu opravdati. Ti su se nedostaci odrazili, dakako, i na samom članku koji svojim isticanjem Križanićeve utopizma i tobožnje težnje za jednom »sveslavenskom državom, s ruskim carem na čelu«, obilježava veoma osjetljiv korak unazad.

Tobožnju misao o »oslobođenju i ujedinjenju svih slavenskih naroda pod vodstvom Rusije« pripisuje Križaniću i Radovan Pavić, Neki političko geografski i geo-politički aspekti u djelima Jurja Križanića, Hrvatsko sveučilište, Zagreb, 17, XI 1971. Autor je u tom članku skrenuo pažnju na geografsku komponentu u Križanićevu razmatranju nekih političkih i ekonomskih problema. Iako je u proučavanje Križanićeve djela pokušao na taj način unijeti jedan do sada zanemareni aspekt, nema sumnje da ispravna primjena takva aspekta zahtijeva prethodno rješenje nekih važnih pitanja metodičke prirode, s poglavitim obzirom na rezultate historio-grafskih istraživanja i na cjelinu Križanićevih idejnih shvaćanja. A među ovima se Križanićeva »težnja prema uniji« ne bi nipošto mogla obilježiti kao »navodna« — kako to autor čini.

Zusammenfassung

JURAJ KRIŽANIĆ ALS PROBLEM DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN LITERATUR

In dieser Abhandlung stellt der Verfasser die 100-jährige Beschäftigung der kroatischen und serbischen Forscher mit der Persönlichkeit Juraj Križanićs kritisch dar. Diese Zeitspanne teilt er in drei Abschnitte ein, von denen der erste (bis 1914) durch die Studie I. Kukuljevićs (1869) und die grosse Synthese V. Jagićs (1917) besonders gekennzeichnet wird; der zweite (zwischen 1918 und 1941) einen gewissen Rückgang, der vor allem in dem Buche N. Škerovićs (1936) und dem Versagen neuer Quellenforschungen zum Ausdruck kommt darstellt; der dritte, aber, seit 1947 die Tendenz zeigt, aufgrund der Synthese Jagićs und erneuter Quellenforschungen, wobei vor allem die Arbeiten I. Golubs einen Wendepunkt bedeuten, auf die Ergebnisse des ersten Abschnittes anzuknüpfen und den Weg zu einer neuen Synthese wieder zu ebnet.

Im Rahmen einer historiographischen Übersicht bemüht sich der Verfasser, verschiedene Probleme über die Tätigkeit und den Gedankengang Križanićs zu lösen oder wenigstens klarzumachen, wobei er sich ausführlicher mit den Anschauungen M. Vujićs (1895), N. Škerovićs und J. Badalićs (1958—70) auseinandersetzt.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb